

Altmış dokuzuncu Konferans

Tortum Kalkınma Derneği Denemesi

Z. F. FINDIKOĞLU

Muhterem Dinleyicilerim!

Bu senenin bugününde Tortum Kalkınma Derneği bana bir "Ellinci Yıl" ın hatırasını beraberce yâdetmeği teklif etti. Teklif edilen husus önümüzdeki Temmuz'un 23 ünde Erzurum Kongresi'nin "Ellinci yıl" toplantısına hazırlanma ile ilgilidir¹.

Gerçekten Erzurumdan gelen haberler, 23 Temmuz 1969 da, Mustafa Kemal Faşanın başkanlığında toplanan 1919 Erzurum Kongresi için birkaç gün sürecek merasimden bahsetmektedirler. Belki de bütün memleket, Üniversiteleri, B.M.M. ile İstanbulda ve Ankarada benzer merasim yapacak, bu suretle yeni Devlet'in temelini atıldığı serhat beldesine karşı minnetlerini ilim ve tarih dilile ifade edecektir. Netice olarak en yakın bir maziyi bile bilmiyen gençlik, bir veya iki nesil önceki ergin nesillerden bu mazisin dinliyecektir.

Bugünkü toplantı umumî olarak bu 50. sene ile ilgilenmek işini birkaç ay daha öncelere götürmek için yapılıyor. İşaret etmeğe lüzum olmamakla beraber yine de söyleyelim. Sosyal hareketler önce tasavvur olarak zihinlerde belirir. Eğer hareket siyasî ve millî ölçüde bir vasıf taşıyorsa o zaman zümre ve çevre davranışları başlar. Tasavvur geniş kitlelere yayılır ve teşkilâtlanma ihtiyacı başgösterir ve hareket kendisine bir coğrafi merkez arar. Müsaade ederseniz bu dediklerimi 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresine tatbik edelim.

12 Mart 1918 de Erzurum'un Moskof İstilasından ve Ermeni zulmünden kurtuluşunu takip eden sene, biraz ileride Kars ötelinde derlenme-

1) "Sosyoloji Konferansları" nın Dokuzuncu kitabı, S.S.A.M. ne hizmet esasından ayrılarak son konferansını böyle bir mühim konuya hasrediyor. S.S.A.M. ile ilgili okuyucularımız bizi mazur göreceklerini umarız.

ğe çalışan Ermeni'ye karşı yeni bir cihada hazırlık senesidir. 1919'un ilk aylarından itibaren Erzurum, etrafta sinmiş, yahut mühacirlikten dönmüş ve dönmekte olan, çok değil 10,000 i bile bulmıyan nüfusu ile bir kaynaşma halindedir. Paris'de Galip Devletlerin önünde dizçöken bir Sadr-ı A'zam, merkezi Erzurum olan Doğu'nun Ermenistan olması "emr" ini kabul bile etmiş, haber Bizans'daki Osmanlı gazetelerinde neşredilmiştir. İstiladan yeni kurtulmuş Erzurum Kazaları bir Vilâyet Kongresine katılacak azaları seçmeğe başlamışlardır.

Tortum Kalkınma Derneği, ilk kurulduğu 1963 de, Tortum'un kalkınma meseleleri yanında ayrıca tarihi ve sosyal araştırmalar yapmağı, meselâ istila ve mezalimin senelerini yaşamış olan, yaşayanların hatıralarını toplamağa kararlaştırmıştı. Bu cümleden olarak "Birinci Erzurum Kongresi" diye adlandırılan ilk Kongreye çevreden gelen murahhisler hakkında bir inceleme, bir müddet sonra Derneğe bir Tortum köyünden gelen bir mektupla faydalı bir neticeye kavuştu. Dernek dosyasında sureti saklı olan, alakaının elyazısı ile yazılmış bulunan mektubu Ek'lerdedir.

Bu ilk "Erzurum Kongresi", sonra Vilâyet işi olmaktan çıkıyor: O sırada Erzuruma birkaç "insan" ayak başmıştır. Biri Konya'ya hicret etmiş olan Süleyman Necati, biri ihtiyat zabıtlığından terhis edilmiş Hüseyin Avni, biri İstanbul'dan gelen Dursunbeyzade Cevat... İlh. Üç yıldan beri hasretini duydukları beldeye dönenler pek çok. Bellibaşlı olanlarının ve I., sonraki II. Kongrelere katılanların isimlerini bir mermer levha üzerine geçirerek Erzurum Müzesinin duvarlarından birine asmak gerekir.

Yukarıda zikrettiğim bir kaç isimden biri, Cevat Bey, İstanbuldan Erzuruma gelişini, II. Erzurum Kongresi hazırlığını, Mustafa Kemal Paşa'nın "Nutm"undan sonra tesbit eden ikinci muharrirdir. Anlattığına göre Damat Ferid'in Paris Kararına imza etmesi, bütün Doğu'da asil bir heyecan yaratıyor. Doğu'nun bir başka Vilâyetinin, Diyarbekirin evlâdı olan eski bir Vali İstanbulda (Vilâyat-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti) kurmuş, muhtelif Doğu şehirlerinde de birer Şube tasarlamış, ilk tecrübeyi Erzurum'da denemiştir. Bu vazifeyi "Cemiyet" in İstanbuldaki toplantısında üzerine alan Dursunbeyzade Cevat Bey vazife ile Erzurum'a varır varmaz Şubeyi kurmuş ve 2. Erzurum Kongresi hazırlığına başlanmıştır².

Bu Kongrenin 23 Temmuz 1919 - 7 Ağustos 1919 arasında devam eden toplantısına, aldığı kararlara, bu kararları tamamlayacak Sivas Kongresine ait hususları konuşmamızın dışında bırakarak T.K.D. ne geçiyorum.

2) Zikri geçen "Cemiyet" Şubesinin müteşebbisinin (Milli Mücadele de Erzurum)adlı ve Ankarada basılmış pek değerli araştırması yanında Mahmut Koloğlu'nun (Erzurum Kongresi) isimli eseri gözden geçirilebilir. Bu

Erzurum, Sivas Kongreleri yanında bir başka Kongre'den de bahsedildiğini bilirsiniz: *İzmir Kongresi*. Fakat bu 3. sünün hedefi siyasî değil iktisadîdir. Mamafih her üçü için "millî" sıfatı kullanılır ve her üçü de bir "Millî Misak" la alakalı olup biri siyasî kurtuluşu, 3. sün iktisadî kurtuluşu hedef edinmiştir. İzmir Kongresine de reislik eden Mustafa Kemal Paşa, bu Kongrede açıkca Erzurum Kongresinden bahsetmiş, kurtuluş yönünden ikisini birbirine bağlamıştı.

Bilindiği gibi Gazi 1923-1933 arasında liberal iktisat fikrine bağlıdır. İzmir'de uğrunda and içilen "Millî İktisat Misakı" bu fikrin mahsulüdür. Lâkin aradan geçen on yıl, esasen mecalısız olan hususî sektörü harekete geçirememiş, nihayet 1934 de Devlet yalnız sanayileşme ile ilgili büyük yatırımları gerektiren iktisadiyatı yöneltmeğe karar vermiş, önce sanayileşme plânı çizilmiş, isimlerinde o zamanki tarihciliğin tesiri ile Sümer ve Eti kelimelerini taşıyan iki Banka kurulmuştur. En ziyade Batı ve Orta Anadolu'ya yönelen bu Devletçi ekonomi, uzak Doğu bölgesini, millî Devletin cihazlandığı muntakayı şu veya bu sebeple bir kenarda bırakmış, yahut aynı ehemmiyetle gözönüne almamıştır. Başta Erzuruma ulaşan Demir Yolu olmak üzere mahdut işçi istihdam eden üç endüstri Şubesi, yani Şeker, Et ve Yem, ile kalınmıştır. 1934 deki I. Plânın arkası sıra II. Plânın II. Dünya Harbi esasında ele alınmaması da akla gelir. Ele alınabilseydi belki Bölgenin muhtaç olduğu sınaî teşebbüslere Devletçi veya Karmacı metodlarla girişilebilirdi.

1960 daki siyasî değişiklikle başhyan Plâncı Ekonomi Siyaseti, kalkınmayı yalnız Devletten, yahut yalnız Hususî Teşebbüsten bekleme yerine adına her ne demekse "Toplum Kalkınması : T.K." denen bir görüş ve icraat konmuştur. Devlet Merkezinde Beşvekâlete bağlı olarak kurulan "Devlet Plânlama Teşkilâtı: D.P.T." nin neşrettiği bir İzahnameide "T.K." şu şekilde izah edilmektedir: "*Demokratik bir nizamda halkın kendi haklarında alınan kararlardan, olupbitenlerden haberdar olması gerektir. Kalkınma Dâvası ancak millette benimsendiği takdirde başarıya ulaşabilir. Bu sebeple kalkınma için yapılan çalışma ve programların her vesile ile halka açıklanması, millete mal edilmesi demokratik plânlamanın temel şartıdır.*"

sırada bir İstanbul gazetesi Erzurum Kongresi hakkında bir tefrika neşrediyor. Bk. R. Necdet: 50 yıl: 19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1969, "Milliyet" Mayıs ve Haziran Nüshaları: (Yalnız bir tefrika'da tarihî vesikaların dili uydurma türkçeye çevrildiğinden ergin nesillerle beraber genç kuşaklarda 50 yılın ruhunu sunî bir terceme arkasından gereği kadar sezememektedirler.)

3 ve 4) Bk. Plânlama nedir? Niçin plân yapıyoruz? 1961, D.P.T. Yayını, Sf. 5 ve 16. Bu teşkilât Garp literatüründe "Community Development

Daha sonra aynı İzahname, umumî plânlama yanında bölge plânlardan bahsetmektedir: “Bölge plânları, iktisadî bütününi meydana getiren sektörler göre yapılan hesaplarla tesbit edilecek yatırımların ve ortaya çıkacak projelerin bölgelere dağılımını bir düzene sokacaktır.”

1960-61 lardan itibaren biraz da esrarlı, sihirli bir tabir haline gelen T.K. formülü çeşitli sosyal bilim erbabı, hatta orta ve basit halk zümreleri arasında hızla yayılmış bulunuyor. Türkiyedeki bütün sosyal teşekküllerin tam listesi elde olsa 1961 den sonra bu tabiri taşıyan pek çok kuruluşların doğduğu görülecektir. Bu kuruluşların çoğu şehir, kasaba, bucak ve köy adlarına eklenen “Kalkınma”, yahut “Kalkındırma Derneği” ile tamamlanır. Yedi yıl kadar önce, 1963 de, kurulan Tortum Kalkınma Derneği’de bu cümledendir.

Şimdi Tortum çevresini tanımağa yardımcı paragraflara geçiyoruz.

— I —

BİR TARİHÇE

Tortum’un XI. asıra kadar olan yabancı devreyi bir tarafa bırakarak 1071 le başlayan Türk devrine toplu bir bakış bize çevrenin şu tarihî safhaları göstermektedir:

1 — 1071 Malazgirt zaferinden sonra Alp Arslan harpte yararlık gösterenler arasında fethedilen bir kısım Doğu’yu pay etmiş, Saltıkoğlu Eb-ül Kasım’ e de Kars, Pasimler Tortum, İspir, Oltu, Bayburt merkezi Erzurum’da bulunan Saltık’lara bırakmış, sonra büyük Selçuk Devleti içinde kaynaşmıştır;

2 — Tortum’un (Atabekler Yurdu) diye anıldığı XIII. asırda Atabekler hakimiyeti sürmüştür;

3 — XIV. asır ortalarında Cengiz İmparatorluğunun parçalanmasından sonra İlhanlılar, Erzurum’la beraber bu çevreyi de ele geçirmişlerdir. Asrın sonlarına doğru Sivas sferine çıkan Timur, arada bir Tortum ve çevresini ele geçiren Gürcü’lerden temizlenmesini düşünmüş, neticeyi elde ettikten sonra seferine devam etmiş, çevreye Akkoyunlular hakim olmuştur;

Developmental communitaire” denen usulü ,ilk defa (Topluluk Kalkınması) diye kullanırken (Bk. Sf. 17) sonradan (Toplum Kalkınması) sözünü kullanmıştır. Hakikatte buradaki T.K., “Cemaat” veya “Camia” ile ifade edilse ifade anarşisine meydan verilmezdi.

4 — XVI. asırla Osmanlı hakimiyeti başlıyor. Erzurum, sekiz Sancaklı bir büyük Eyalettir ve Tortum'da bu Sancaklardan biridir. Türk'ün eline Tortum'un nasıl geçtiğini anlatan bir tarihçiyi dinleyelim:

— Kıpçaklı Atabekler'den II. Keyhüsrev Beğ, Şah Tahmaeb'in tâbii olarak Livane-Narman bölgelerini Osmanlılardan geri alıyor (1548). Bunun üzerine II. İran seferi dolayısıyla Halp Kışlağında bulunan Kanunî Sultan Süleyman Diyarbekire geliyor ve Diyarbekir önündeki Çevlik'de Şah'ın muhtemel akınlarını karşılamak istiyor. Bu bekleyiş esnasında II. Vezir Ahmet Paşayı Erzurum üzerinden Atabeklere gönderiyor. Ahmet Paşa II. Keyhüsrev'in Dâr-ül Mülk'ü olan Tortum Kalesini kuşatıyor. Kale'yi muhafaza eden Corci Ağa, Ahmet Paşanın teslim teklifini reddediyor. Bunun üzerine kuşatmayı üç gün şiddetlendiren Ahmet Paşa Tortum Kalesini ele geçiyoar (20-Şaban-956: 13-Eylül-1549) bunu hesaba göre Tortum Kalesi ve çevresi kat'i surette Türklerin eline geçmiştir⁵.

Tortum tarihi etrafında bir hayli kaynak bulunduğu için tekrardan kaçmıyoruz⁶. Yalnız Evliya'mızın renkli bir ifade ile yaptığı tarihciliğe kayıtsız kalamıyacağız.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tortum, Çelebi'nin resmi vazifesi ve şahsi hayatı ile ilgili bir anlatış içinde geçiyor. Sadr-ı A'zam Telhisi Siyavuş Ağa'nın Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Mehmet Paşa'ya getirdiği Hatt-ı Hümayûnda "Hatt-ı şerifim vusuf buldukta emr-i şerifim-

5) Bu bilgiyi Koca Nişancı Celâlzadenin "Tabakat-ül Memâlik ve Decvat-ül Mesalik" eserinden naklederek T.K.D. ne gönderen Erzurum Üniversitesi Tarih Öğretim üyesi Dr. Kirzioğlu Fahreddin Beye teşekkür ederiz. Değerli tarihçi Derneğe Tortum fethinin yaklaşan 420. senesinin anılmasını, Ahmet Paşa'nın adının Tortum'da bir yer adı olarak yaşatılmasını da teklif etmektedir.

6) Tortum Tarihi için Erzurum tarihçisi diye Garp literatürüne de adı geçen Abdürrahim Şeref'in (Erzurum Tarihi) ne, Tortumlu Öğretmen M. Kardeşin mahallî gazetelerde vakit vakit neşrettiği yazıları, Tortum Turizm Komitesince neşredilen (Turizm bakımından Tortum) beşinci günü, en son olarak İ. H. Konyalı'nın eserine bakılabilir. Bk. İ. H. Konyalı: Abideler ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, 1960, İstanbul (Tortum için Sf. 512-513 e müracaat.) Tortum adı hakkında toponimik bilgi veren M. Kardeş yazılarının birinde şöyle diyor: "Kazamızın ilk sâkinlerinin, işte bu sıralara gelerek şimdiki Tortum'a yerleşen, Selçuk Beylerinden Tortum ve İlcan Beyler olduğunu söylerler. Bu isme izafeten, bir rivayette de buraya bağlık, bahçelik ve meyvalık yer anlamına gelmek üzere Tortum denilmiştir." Kaynak zikretmiyen gayretli "Tortûmiyatçı" nin naklettiği rivayetler şifahi ananelerden toplanmıştır. Bu ad'ın kendisi üzerinde durmak Türk "Toponymie - Yeradları Bilgisi" mensuplarına düşer.

de tahrir olunan Erzurum Eyaleti askeri" ile Revan seferine hazırlanmasını emreder. O zaman Evliya Çelebi, Padişahın emrini Mehmet Paşa namına Tortum sancağı ve mütasarrıfı Seydi Ahmet Paşa'ya tebliga memur edilir. Seyyahımız Erzurum'dan Tortum'a nasıl vasil olduğunu anlatırken aynı zamanda Tortum tarihi ile alakalı malumat da vermektedir⁷.

Çelebi'ye göre Tortum kalesi Gürcistan Şah'larından Mamrel'un esridir. Sonra Uzun Hasan'a ondan da Fatih'e geçen bu kale, Gürcüler tarafından geri alınmıştır. Ancak Sultan Süleyman zamanında İkinci Vezir Ahmet Paşa "yedi gün, yedi saat devam eden bir cenk" den sonra kale fethedilmiş, içine yetecek kadar "müstahfiz, cebhane, top ve zehair ve sair levazım" konmuştur. Bugünkü Tortum Kale olduğu zannedilen bu kalenin fethinden sonra Ahmet Paşa Nihah kalesine gelmiş, etraftaki "daha bir çok kaleleri" ele geçirdikten sonra sancak merkezinde "tahrir" muamelesine girilmiştir. Çelebi Tortumda bulunduğu zaman bu "Tahrir hâlâ muteberdir" diyor ve Sancağın idari ve mali vaziyetine dair olmak üzere şu bilgileri veriyor:

...Alay Beği, Çeribaşısı vardır. Hîn-i seferde cebelûlerle Beğinin askeri ile altmış bin güzide asker çıkarır. Paşasına senevi bervech-i adalet oniki, onüçbin gurus hasıl olur. Sefere gittiğimiz sene Seydi Ahmet Paşa sehl - i taaddi edüp bu Tortum Sancağını yirmi dört bin gurus tutturdu. Hatta bu hakir kendilerine emr-i şerifle geldiğinde sancağında olan erbab-ı ziamet ve timardan gayri eli berath eimme ve hutebayı bile" Sefere memursuz "diye tazyik ederek bu madde için onbin gurus aldı. Hakiri de kendi sarayına kondurarak şehri temaşa ettirdi. Yüzelli akçelik kaza olup dokuz nahyesi vardır... Bu nahyelerden kadısına senevi üçbin gurus hasıl olur. Şeyh-ül İslâmı, Nakib-ül Eşrafı, a'yan ve eşrafı, kale neferatı, Yeniçeri Serdarı ve şehir Subaşısı vardır⁸."

5 — Beşinci safhada Tortum, Erzurum'un mukadderatını paylaşmış, yani 1829, 1877, 1914 Moskof istilaları esnasında hemen bütün halk, Erzurum bölgesi halkı ile beraber Erzincan üzerinden Orta Anadolu şehir ve kasabalarında 12-Mart-1918 e kadar muhacir hayatı sürmüştür. Erzu-

7) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sf. 47.

8) Kz. Bk., Sf. 347. Evliya Çelebi bu vesile ile Tortum'un nasıl bir meyve diyarı olduğunu şu suretle anlatıyor: "Tortumun havasının letafetinden meyve ve yemişi çoktur. Üzümü, armudu, la'lgün şertalisi memduhtur. Şehir-i Erzuruma iki konak olduğundan tüccar taifesi meyvelerini sanduklarla Erzuruma taşırlar. Erzincandan sonra Erzurum eyaletinde Tortum şehri, bağ-ı İrem misal bir şehir-i müzeyyendir. Halkı garib, dost halim, selim kimselerdir. Şehir dereli bir yerde vakidir"¹³.

rum'un 12-Mart-1918 deki kurtuluşundan 9 gün sonra kendi kurtuluşunu elde eden Tortum, önceleri 7 Kazalı, sonraları ve şimdi 13 kazalı Erzurum Vilâyetinin bir kazasıdır.

6 — Tortum Tarihi ile meşgul gayretli Tortum âğretmeni Mehmet Kardeş, T.K.D. ne gönderdiği raporda bu safhayı şöyle anlatıyor :

“1914 Harbinde Mahmud Kâmil Paşa'nın başkanlığında toplanan harb meclisi, 9-10-11. Kolorduların iâşe ihtiyacını Erzurum ve çevresinin tedarik etmesi kararını vermişti. Erzurum, çevresi ve çevremiz halkı ordunun istediği yardımları yaptığı gibi, ayrıca hususî teşkilâtla eldiven, elbise, battaniye ve yiyecek maddeleri ve saire vermek suretiyle bütün varlığını feda etti. Dikyar'lı Emekli Müftü Mustafa Efendi'nin Tortum'da orduya yardım teşkilâtı kurarak merkep sırtında muhariplerimize günlerce erzak taşıyıp yetiştirdiğini kendisinden dinlemiştim. Bu suretle yokluk içinde ve ağır şartlarla Ruslarla, onların silâhlendirdikleri Ermeni Taşnak çeteleriyle kahramanca savaşan halkımız, serhat bölgesi sayılan köşemizi canları pahasına korumuşlardır. Son III. Rus istilasından 21 Mart 1918 de kurtulmuş olan Tortum, Moskof düşmanlığını, Ermeni canavarlığını ve —ki buna “34 kırgını” der— hatırdan çıkarmamak, ona göre tedbirli bulunmak azmini, kurtuluşu takip eden o kısa devrede de göstermiş, Mahmut Kâmil Paşanın yardımına koşan Müftü, bu defa da 1919 başlarında Erzurum'da toplanan I. Erzurum Kongresi — ki umumiyetle “Vilâyet Kongresi” diye bilinir — ve Tortum Temsilcisi olarak katılmıştır. 1915 de Mahmut Kâmil Paşanın yardım feryatlarına Tortum'un müsbet cevabını ulaştıran Müftü Mustafa Efendi, 1919 daki I. Erzurum Kongresine katıldıktan biraz sonra temsilciliği Tortumu çok iyi tanıyan Jandarma Binbaşısı Erzurumlu Kazanasmazoğlu Kâzım Beye bırakıp köyüne dönmüştür⁹.

— II —

TORTUM KÖYLERİ TİPOLOJİSİ

İklimi, coğrafi durumu bilinen Erzurum alt-bölgesinin Erzuruma 50-60 Km. kuzeyinde bu iklim ve durumda tâm bir tezat teşkil eder. Tortum,

9) Gazi'nin “Nutuk”nda adı geçen Küçük Kâzım Bey, bu Kâzım Beydir. Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa 3-7-1919 da Erzuruma geldiği zaman “Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti” çok önceden teşekkül etmişti. Gerek Paşaya, gerekse Rauf Beye yerlerini bırakanlardan biri Kazanasmazoğlu Kâzım, diğer Dursunbeyzade Cevat Beyler idi.

kendine mahsus bir ziraî yapıya sahiptir. Bu yapı heybetli bir dağlık bölgenin 67 (veya 64) köyünü hiç değilse sayıca ve nüfusca bilinmesini gerektirmektedir.

Tortum Kazasının 67 köyü çeşitli yönlerden bir tipleştirmeye tâbi tutulabilir. Dört tarafı ve içi yüksek, heybetli tabiat ârıazaları ile çevrilmiş olan çevre, ova ve düzlük denebilecek köşelerini esasen ev ve nüfus nisbetleriyle göstermektedir. Bir zamanlar Trabzon Vilâyetine bağlanmış olması, köy tipi ve yerleşme şekli bakımından Kuzey Anadolu arızalarına daha yakın bir tabiata sahip olmasından ileri gelmiş olsa gerektir. Kuzey Kazalarından biri ile mukayesesi bu ciheti kolayca gösterebilir.

67 köy — üçü kaza merkezi mahallesi — demokratik varlıkları yönünden şu gururlara ayrılmaktadır:

1 — Hane sayısı itibarile 50 den aşağı olan köyler

Köyler	Hane sayısı	Toplam Nüfus (K+E.)
Kaleboynu	49	493
Peynirli	48	345
Yellitepe	47	350
Gökdere	47	439
Taşbaşı	47	
Çakıllı	44	429
Alapmar	44	490
Çağlıyanlı	43	263
Bacgılar	42	442
İncedere	41	345
Duraklı	40	318
Altınçamak	36	231
Aktaş	34	345
Çivilikaya	34	290
Çatallidere	34	322
Konak	33	348
Kırmalı	32	291
Ballı	31	150
Cömertler	30	266
Kemer kaya	29	367
Taşabak	26	385
Çardaklı	26	290
A...	24	295
Hamidiye	17	167
Çaybaşı	14	57
Yazyurdu	13	167
Tatlısın	10	83

2 — Hane sayısı itibarile 50-100 arası köyler

Köyler	Hane sayısı	K.E. Toplam Nüfus
Yukarı	99	934
Esen durak	96	841
Çamlıyamaç	95	1440
Cihanlı	95	849
Demirciler	92	703
Yumaklı	86	755
Kazandere	86	837
Tipili	85	785
Uzunkavak	85	900
Balıkli	84	426
Vişneli	81	695
Yamankaya	79	755
Meydanlar	76	565
Çamlıca	75	525
Derekapı	72	713
Ziyaretli	71	657
Erikli	68	325
Kınalı	67	444
Çiftlik	58	495
Kapıkaya	58	465
Akbaba	53	531
Kireçli	53	470
Derinpınar	50	549

3 — Hane Sayısı İtibarile 100-200 Arası Köyler

Köyler	Hane Sayısı	Nüfus
A. Katihli	190	1494
Cevizli	186	1452
Suyatağı	178	1284
Dik....	172	2101
Kirazlı	168	1110
Tar.....	164	951
Aksu	159	988
Dikmen	153	1123
Gölbaşı	113	1057
A. sivri	105	975
Sapanca	105	739

4 — Hane Sayısı İtibarile 300 den Yukarı Köyler

Köyler	Hane Sayısı	Nüfus
M. Katıklı	350	2454
Bağbaşı	335	2576
Uncular	330	2878

Çaza mrekezi beş muhtarlığın birleşmesiyle kurulmuş 318 evli bir kasabadır. Vilâyetin şimalinde Erzurum-Artvin yolu üzerinde Erzurum 60 Km. mesafede, Pasinler, Oltu, İspir ve Narman'la çevrili olan kasabanın beş mahallesi şunlardır:

Mahalle	Hane sayısı	Nüfus
Yeşildere	125	1043
Konak	33	348
Kaledili	73	650
Söğütlü	57	524
Bahçeli	30	364
Yekûn	318	2929

Asıl kasaba en büyük mahalle olan Yeşildere olup sonradan onlara eklenen dört mahalle ile bir Belediye vücade getirilmiştir. Bu merkez kaza Belediyesinden başka Uzundere ve Şenyurt'da birer Bucak Belediyesi teşkil edilmiştir. Bu son iki Belediyeden birincisi 2000 den biraz eksik (1887), ikincisinin ise 3000 e yakın (2878) nüfusa sahiptir.

Kısacası köylerle bir bütün teşkil eden Tortum nüfusu şu Tabloda görülmektedir:

Kaza-Bucak	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Nüfus
Merkez-Kaza	5 (Mahalle)	318	2,929
Kaza köyleri	38	2258	18,895
Uzundere Bucağı	14	1504	12,838
Şenyurt Bucağı	15	2212	18,036
Köyleri	71	6262	52,698

Tortum Köyleri hakkındaki bu Tabloların yalnız kemmi değeri olduğuna eminiz. İca pettikce dediğimiz gibi istatikler ancak onlara ait keyfiyet ve durum tasvirleriyle tamamlanmalıdır¹⁰.

— III —

SOSYAL VE MESLEKİ TEŞEKKÜLLERİ

Köy ve şehir sosyolojileri, ele aldıkları büyük küçük yerleşme sahalarının tecauüsten tecanüssüzlüğe yönelme, daha sonra bu tecanüssüzlü-

10) Köy Monografileri, Mehmet Kardeş, İlhan Akçay ve başka araştırmacılar tarafından denenmiştir. T.K.D. bunların bibliyografyasını hazırlamaktadır.

ğü manevî bir tecanüse kalbetme meselesi için gerekli malzemeyi o yerleşme yerlerindeki hür ve iradî meslek, sınıf ve tabaka kuruluşlarında aramaktadır.

Erzurum Şehri ile ilgili bahisde sosyal ve mesleî teşekkülü üzerine durulmuştu. Burada Tortum'a ait olanlara işaret edeceğiz.

Erzurum Emniyet Müdürlüğünden alınan resmî listedeki teşekküllerin bir kısmı Vilâyet merkezine, bir kısmı ise 13 Kazasına aittir. Kazalarda bulunan 79 kuruluşun dökümü aşağıdaki Tablo'da görülmektedir:

Kaza adı	Nüfus	Kulüpler	Cami D.	Kültür D.	Muhtelif	Yekûn
1 — Oltu	28,896	2	6	2	—	10
2 — İspir	52,204	2	3	4	—	9
3 — Pasinler	31,414	2	—	5	2	9
4 — Narman	21,594	2	6	1	—	8
5 — Tortum	39,195	1	5	1	1	8
6 — Hınıs	42,479	3	1	2	—	7
7 — Horasan	37,177	3	1	2	—	6
8 — Aşkale	36,045	1	4	1	1	7
9 — Şenkaya	33,623	—	1	4	—	5
10 — Olur	17,261	2	2	1	—	5
11 — Tekman	30,014	2	—	1	—	3
12 — Çat	17,035	1	1	—	—	2
13 — Karayazı	26,935	—	—	1	—	1

Bu döküm içinde Tortum kaza nüfusu bakımından üçüncü, teşekkül sayısı yönünden de beşinci geliyor. Gerek bu durum, gerek diğer kazaların belirttiğimiz dört tip teşekkülden yana arzettikleri nisbeten zengin veya fakir vaziyet, sebepleri olan hâdiseler olup, bunlar üzerinde durmak istemiyoruz. Yalnız sosyal ve meslekî teşekkül kurma politikası bakımından üzerinde durulacak hususlar çok değildir. Meselâ, 6, 11, 12, 13 işaretli kazalar bu gibi hususları ilham edecek durumdadırlar. Hattâ bunlardan bazılarının kaza olma vasıfları için de idarî taksimatçılık zâviyesinden söylenecek çok sözler bulunabilir. Bunlar, ileride Erzurum Bölgesi meselesini ele alacak ilim adamları ve idarecilerce üzerinde durulacak noktalardır.

Yukarıdaki tablonun birinci kategorisine giren teşekküller Karayazı ile Şenkaya istisnâ edilirse bütün kazalarda mevcut. İkinci kategoriye giren teşekküller dikkate değer bir canlılık gayret göstermektedir. Şüphesiz gayenin dinî oluşu bu hususta çok müessirdir. Maarif ve kültürle ilgili dernekler de oldukça canlıdır. Başta öğretmen cemiyetleri, sonra ilk ve

orta mektep yaptırma ve koruma dernekleri, hattâ ilk ve orta dereceye şâmil talehe pansiyonları temini teşekkülleri, kültürel endişelerin dinî gayeler yanında yer aldığını göstermekte, böylece halk davranışı bakımından dinî hedefli ve kültürel maksatlı kuruluşlara halkın aynı alâkayı beslediği sevindirici şekilde görülmektedir.

Aslım ararsanız Erzurum Vilâyetindeki bütün teşekküller şu veya bu sahada kalkınma ve gelişmeyi hedef ediniyor. Yalnız II. Dünya Harbinden sonra bütün dünyada *idare edenlerle edilenleri bir teşkilât içinde birleştirme gayesi güden ve hedefi "Cemaat Kalkınması - Community development, Developpement communeautaire"* olan bir teşekkül çeşidi vardır ki onu, diğer bütün teşekküllerden ayırmak gerekiyor. Avrupa'da ve bizde yeni bir sosyoloji tâbiri ve ifadesi olarak içtimâî ilimler âlemine karışan bu tâbir, yâni cemaat kalkınması tâbiri, yalnız, câmi ve mektep yaptırma, şu veya bu belli hedef gütmeye... ilh. yi değil, tahsisen her türlü âmme ve belediye hizmetlerini, küçük sanat ve sanayi hamlelerini dar veya geniş sahalarda plânlı ve programlı şekilde bir *bütün* olarak gözönüne almayı istihdaf eylemektedir. Bunun için de hususî, hür bir teşekkül olarak Devlet makamlarını gerektiğçe aydınlatmak, lâzım oldukça mülkî idareyi harekete dâvet, hattâ bazan tazyik eylemek, icap eyledikçe Devletin şehir ve kasabaların hayrına mâtuf teşebbüslerini *halk kitleleri nezdinde korumak ve halkı otoriteye yaklaştırmak*, hülâsa beldelerin beledi servisleri, dinî ve kültürel her nevi hizmetler için halk çevrelerinde müsait ve sempatik *Efkar-ı - Umumiye*'ler, Halkefkârı cereyanları yaratmak, bu gibi Kalkınma ve Kalkındırma Derneklerinin esas vazifesidir. Son zamanlarda bizde bahis mevzuu olan Devlet ve Bölge plânlamaları için "*Halka Mâl etme*" arzusu da bu zaruretten mülhemdir. Halkın yüz çevirdiği, kayıtsız kaldığı irili, ufaklı her tedbir ve teşebbüs "insan"ı kazanmadıkça meyva vermez; idareci yalnız kalır ve bazan bedbinliğe bile düşer. Bu itibarla *Tortum Kalkınma Derneği* resmî çevrelerde, matbuatta ve "Plân ve projelerin halka mâledilmesi" nden çok bahsedildiği bir ânda Erzurum ve kazalarındaki 288 teşekkül sayısına bir Dernek adı ilâve etmekle tam zamanında kurulmuştur, denebilir. Bu gaye ile kurulan her dernek gibi T.K.D. nin de gayesi, ileride bahis mevzuu olacağı ve ele alınacağı şüphesiz olan ve hattâ beklenen *Erzurum Bölge Plânı* için şimdiden Devlet ile âmme ve belediye servisleriyle küçük ve dar halk çevreleri arasında bir zihnî alışveriş bağı, bir sevgi ve anlayış rabatası kurmak, icap ettikçe bu küçük çevrelerin, yani bir çok köy sahibi olan bir kazanın dilek ve arzularını Devlete, mülkî idareye işittirmek, takip eylemek, gerektiği takdirde halk çevrelerinin sosyal ihtiyaçlarını kar-

şılama hususunda *kendiliğinden* ve *aşağıdan gelme* sosyal cereyanlar yaratmak, cemaat ihtiyaçlarının Devlet dışında yine cemaatçe ele alınmasını kolaylaştırmaktan ibarettir.

T.K.D. nin ne gibi yaşanmış tecrübeler neticesinde doğduğu ayrıca hikâyeye değer. Anlaşıyor ki bu Dernek, kaza çevresi için yabancı değildir. Bundan onbeş yıl kadar önce bir "Tortum Şelâle Derneği" kurulmuş bulunuyordu. Daha sonra "Tortum'u Sağlık Merkezine Kavuşturma Derneği" onu takip etti. Çok sonraları "Tortum Öğretmenler Derneği" faaliyete başladı ve "Şelâle" adlı bir kültür mecmuası bile neşretti ve işaret edildiği gibi "Tortum Küçük Sanatlarını Kalkındırma Semineri" tertip edildi. Kaza merkezi ile köylerinde cami yapım ve onarımı için beş teşekkül kuruldu. Demek oluyor ki belli maksatlar için vakit vakit kalkınma hamleleri yapılmamış değildir. Yeni T.K.D., bugünün ilim zihniyetine uyarak kazayı bir bütün halinde, bir taraftan Vilâyete, öbür taraftan civar Vilâyetlere bağlayan bağları ile gözönüne almak arzusundadır. Bunların başında kaza merkezinin ve yarınki Tortum iç turizmi için mühim sayılan bazı köylerin imâr plânlarını tanzim işi gelmektedir. Kasaba ile kazaya bağlı 64 köyün *Cemaat kalkınmaları* meseleleri, T.K.D. nce sırası geldikçe ortaya atılacak, bunların önce "cereyan" ı, "Efkârı umumiye" si yaratılacak, sonra nev'ine göre Devlet, Belediye, Mahalle ve Halk kaynakları harekete getirilecektir.

Erzurum'un 13 kazası içinde Tortum'u önce ele almak, onun en mühim bir kaza olduğu şeklinde bir düşünce ile aslâ alâkalı sayılmamalıdır. **Kazalar**dan her birinin kendine göre ehemmiyeti vardır. Yalnız şu var ki Tortum'un Erzurum bütünü içinde hususî bir ehemmiyet taşıdığı da inkâr edilemez. Bu ehemmiyetin en kalın çizgisi, bir hayli zaman evvel, henüz Tortum şelâlesi işi millî ekonomi dâvaları arasında yer almadan bu işi tanıtmaya çalışan *Şelâle Derneği* tarafından yetesiye belirtilmişti: *Elektriklendirme*. Bu cihet Tortum'u Erzurum'a, Erzurum'u civar vilâyetlere ve dolayısıyla umumî elektriklendirme siyasetine bağlamaktadır. Cumhuriyet öncesi devirde sadece bir kaç coğrafya kitabında adı geçen bu enerji kaynağı, Cumhuriyetin XX. yıldönümünden sonra bütün memleket sathına yayılan mühim bir dâva olmuştur ve halâ da olmaktadır. "Mum dibine ışık vermez" sözüne hak verecek durum son bulmalıdır.

Bu noktada itiraf edelim ki, yalnız kazanın mahallî ekonomisi, sosyal ve medenî hayatı itibarıyla değil, hattâ yalnız Erzurum bölgesi iktisadiyatı bakımından değil, millî ölçüdeki plânlama zaviyesinden de ifası gereken mühim vecibeler karşısındayız. Tabiat kuvvetlerinin, tabiat üze-

riindeki cemaat lehine istismarı lâzımdır. Böyle bir istismar lüzumundan geçen asırda bahsedilseydi bir derece haldı sayılırdık. Fakat XX. asrın ikinci yarısında böyle bir bahsediş biraz da utandırıcı olsa gerektir. Tortum köylüsünün ayağına kadar getirilmiş, hattâ bu işte o köylünün işgücünden istifade edilmiş bir tabiat nimetinden biri işte bu faydalanmayı bir an evvel temin çârelerini araştırmak, üstelik elektrik enerjisini küçük sanayi için seferber kılmakta toplanıyor. Gizli işsizliğin elem verici köşelerinden biri olan ilk Erzurum Vilâyet kongresine temsilcilerle katılan Tortum, bağlı olduğu Vilâyetten, Devletten ve Milletten bunu Kongre'nin 50 yılı anılırken istemekte çok haklıdır. T.K.D. köylünün esesini işittirme ve dinletme organı olmakla çok hayırlı bir gaye peşinde yürüyecektir.

T.K.D. nden önce veya onunla beraber bu müstesna tabiat nimetinden faydalanma hususunda dilekler ortaya atılmıştır. Bunlar arasında yukarı da zikrettiğimiz merhum Bahadır Dülger'in ilk olan neşriyatı, daha sonra Erzurum eŞlale Derneği Beyannamesi, arkası sıra Erzurum Turizm Derneğinin bir Projeyi andıran aşağıdaki maddeleri bugün dahi resmi veya hususi teşekküllere klavuzluk edebilir:

1 — Şelâle çevresi müthiş erozyona maruz bulunduğuundan TOPRAKSU veya Orman Baş Müdürlüğünce EROZYONU önleyici faaliyete derhal başlanmalıdır.

2 — Sağlık Md.lüğünce burada meselâ Hidro elektrik Santral sahası içinde münasip bir yerde bir sağlık merkezi inşa edilmelidir.

3 — Milli Eğitim Md.lüğü tarafından burada bir bölge okulu inşa edilmelidir. Bu okul yaz döneminde diğer okulların kamp yeri olarak kullanılmalıdır.

4 — Halk eğitim Müdürlüğünce civar köylerde el sanatları (meselâ halıcılık, kilimcilik, v.s.) getirilip sonra keçi beslenmesinin önlenmesine gidilmelidir.

5 — Çevrede tavukçuluk ve arıcılık geliştirilmelidir.

6 — Karayolları Bölge Md.lüğünce buraya giden yol ve bilhassa Denizbaşı ile Balıklı köy arası kısmın standart şekilde yapılmalı ve en kısa zamanda asfatlanmalıdır.

7 — Beden terbiye Bölge Md.lüğünce yol kenarında münasip yerdesu sporları tesisleri kurulmalı ve araçları temin olunmalıdır.

8 — Göl kenarında Ordu kumandanhğınca bir askeri kamp tesis olunmalıdır.

9 — Vilâyetçe mevzuata göre temin olunacak Kredi ile göl kenarında bir plâj tesis olunmalıdır.

10 — Turizm Değerince lüzumlu broşürler bastırılmalıdır.

11 — Mahalli basınımız tarafından gerekli yayın yapılmalıdır.¹¹

Erzurum kazaları içinde Tortum'u ön safta gözönüne almayı gerektirecek sebepler arasında sert iklimli bir büyük şehrin 70-90 kilometre ötesinde nisbeten mutedil ve yumuşak iklimli bir kaza sahası olmasıdır. Yaz ayları kısa olan bir iş ve kültür merkezi Erzurum için, Tortum çevresi, İspir ve Oltu ile bir ünite halinde düşünülebilir. Bölgenin iç turizm ve yaz tatilini geçirme siyaseti bahis mevzuu olurken, bu ünite gerçekten düşünülmeye değer. Göl şe şelâle, deniz ve su sporları için küçük ölçüde de olsa imkânlar hazırlanabilir. T.K.D., bu bakımdan bir hayli imkânlar, gizli işsizliğe iş mahreçleri hazırlamak yolunda adım atabilir.

T.K.D. münasebetiyle ekonomik neviden görülecek işler yanında kültürel hareketlere ve bunların zaruretine işaret etmek icap ediyor. Gerek Vilâyet olarak Erzurum, gerek 13 kaza bir taraftan muallim teşekkülleri, öte yandan mektep ve talebe ihtiyaçlarını karşılama dernekleri kendi ölçülerinde hayırlı işler görmüşlerdir. Tortum'la kalalım. Bir müddet önce ilköğretim müfettişi Mehmet Pantü'nün teşebbüsü ile Tortum'u kalkındırma yolları hakkındaki Seminer ve bunun Erzurum matbuatındaki akisleri son derece ümit ve sevinç vericidir. Uzak bir Vilâyetin mütevazı bir kazasındaki bu hareket, bu uzak vatan köşelerini dikkatle takip eden bir Devlet merkezini, yani Maarif Vekâletini geniş çapta bir kmuldamışa sevk edecek mahiyet ve ölçüde bir davranıştır¹².

T.K.D. nin doğuşuna ait bir hikâye belirtildiği gibi T.K.D. ni kurma vesilelerinden biri de ilkmektep tahsillerini bitiren yavruların daha ileri dereceli öğrenim ve öğretim için besledikleri aşk ve karşılaştıkları mâlî ve maddî güçlüktür? Bir veya iki öğretmenle kalan Tortum Ortamektebinde okumağa devam edebilmek, mektebi bulunan köyün çocukları ve çocuk velileri için müstesnâ ve ele geçmez bir nimet! Köy çocuklarının gözlerinde parlayan bu okuma aşkı nasıl karşılanmalı? Hınıs kazası bir bölge mektebi yaptırmış, Şenkaya kazası bir "Pansiyon Kurma Derneği" vücudunda getirmiş bulunmaktadır. Orta dereceli bölge mektepleri yatılı olmak şartı ile çok uygun bir tedbirdir. T.K.D. hususî bir teşebbüs olarak böyle bir mektebin tesisi için önyak olabilir. Ekseriya görüldüğü gibi

11) Bk. Şelâle ve Turizm, 1965, Erzurum Gazeteleri: 17.8.1965.

12) Bk. Z.F : Bir Tortum Seyahatnamesi, 1966.

Devlet, sonradan bu gibi atılmış adımları kendi üzerine almakta ve yürütmektedir. Böyle bir müesseseyi bekleye duralım. Şimdilik köylerin iyi yetmiş ilk mektep mezunları için kaza merkezinde bir barınak temini çok güç olmasa gerektir.

Görülüyor ki, T.K.D. geçmişi aşağı yukarı 9 yıllık olan bölge ve Devlet plâncılığına dolayısı ile yardım, hattâ rehberlik edecek bir kalkınma organizasyonu olmak durumundadır. En azından bölge ve Devlet plânlama larında bir küçük kazanın 64 köyü ile doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tasavvurlarını kaza cemaatine tanıtip sevdirmek, plânlamalarda ekseriya ileri sürülen “Halk İle Birlikte” formülünün nisbeten olsun gerçekleşmesine zemin hazırlamak lüzumu vardır. Eğer başta Erzurum olmak üzere 13 kazada da T.K.D. nin benzerleri kurulursa müstakbel Erzurum Bölge Plânlamasının muhtaç olduğu zemin ve atmosfer yaratılmış, mahallî “Meseleler” şimdiden belirtilip işlenmiş olacaktır. Esasen Oltu’yu, Karayazı’yı Kalkındırma Derneklerinin adları Erzurum Emniyet Müdürlüğü Cemiyetler listesinde yer almış bulunuyor. Ankara’da Hınıs için buna benzer bir teşekkülün varlığını Ankara gazetelerinden öğrenmekteyiz. Demek ki, T.K.D., bu bakımdan ilk olmak durumunda değil. İhtiyaç esasen bütün memleket köşelerinde olduğu gibi 13 kazalı Erzurum’da da hissedilmiştir. Eğer bir gün *Erzurum Kalkınma Derneği*’ de vücuda getirilir, 14 kazanın benzer teşekkülleri arasında bir *Kalkınma Dernekleri Federasyonu* kurulursa, bu kuruluşlar ölü doğmazsa ilerideki Erzurum Bölge Plâncılığı bundan çok büyük istifadeler temin edecek, her şeyden evvel hazır bir zemin ve hava bulacaktır. Üstelik Devlet Merkezinde, hattâ Vilâyet Merkezinde bölge köşelerinden uzak kalan bir ilmi çalışma cihazı artık mücerret davranmıyacak, şu veya bu kazanın kalkınma derneğince hazırlanmış bir satıh üzerinde mücerredlikten ve muâllâkta kalmaktan kurtulacak, isabetli kararlar verecek ve meselâ yukarıda anlatıldığı gibi bir Pilot - Bölge seçimindeki hatalara düşmeyecektir. Bu bakımdan memleketin muhtelif bölgelerinde, bu bölgelerin ikinci — yani kazalara ait — ve üçüncü — yani nahiyeye ve köylere ait — realite bilgisini ilmi usullerle toplama, bu kalkınma derneklerinin bir an evvel memleket çapında kuruluşunu teşvik, Devlet Plânlama işlerinin en başında yer alsa gerektir. T.K.D. nin teşkili sırasında sıcak bir alâka gösteren Asistan ve muharrir İbrahim Akçay’ın Tortum köylerinden Bağlarbaşı, çalışkan ilmektepe hocası ve değerli araştırmacı Mehmet Kardeş’in de Aksu için yaptıkları ve başka köyler için de yapmağı tasarladıkları araştırmalar, 64 Tortum köyünü bütün mesele ve dertlerini aydınlatacak, çözüm çarelerini gösterecektir.

Tortum’da bu neviden kuruluşlar, 1960 dan evvel ve sonra olmak üzere iki devrede ele alınabilir.

1960 dan önceki Tortum'd ayalnız şimdi emekli olan Sağlık Memuru Saffet Güner'in gayretile bir Sağlık Merkezi tesisi için kurulmuş bir Dernekle, öğretmenlerin vücade getirdiği öğretmenler Birliği variken 1960-68 arasında muhtelif ihtiyaçlar için 15 kadar Dernek kurulmuştur:

- 1 — UZUNDERE Ortaokul Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 2 — Uzundere Kur'an Kursu Bina Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 3 — Uzundere Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 4 — Çamlıyamaç Köyü Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 5 — Demirciler Köyü Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 6 — Cevizli Köyü Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 7 — Bağbaşı Köyü Sağlar Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 8 — Balıklı Köyü Sulama ve Ziraî Kalkınma Derneği,
- 9 — Tortum Merkez Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 10 — Yukarı Sivri Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 12 — Kaleboynu Köyü Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği,
- 13 — TORTUM KALKINMA DERNEĞİ Şubesi
- 14 — Tortum HALK EĞİTİM YARDIMLAŞMA DERNEĞİ.

Bu Dernekler içinde 9 u köy ve mahalle Camii ve Kur'an Kursu binası, 2 si mektep ve talebe yurdu; 1 i ekonomik maksatla, 2 si sosyal ve terbiyevî gayeler için kurulmuştur.

Bu liste de bir kooperatif teşekkülünün adını göremiyoruz. 19 Vilâyetli Doğu'nun kooperasyondan yetesiye faydalanamadığı düşünülecek olursa küçük bir kazanın mahrumiyeti tabii sayılmalıdır. Yalnız Balıklı'da kooperatif intibamı veren bir Ziraî Kalkınma Derneği görülüyor. Eğer Köy İşleri Bakanlığının rehberliği ile kurulan çok yönlü kalkınma kooperatiflerinden birinin vücade getirilmesi arzusu ile kurulmuşsa Dernek adının Kooperatife çevrilmesi uygun olacaktır. Bu takdirde kooperatif hukukunu bahsettiği imtiyazlardan da faydalanma imkânı vardır. Meselâ "yurt dışına işçi olarak gitme önceliği", bu imtiyazlardan biridir. Pek az top-raklı, fazla nüfuslu Tortum, böyle bir imtiyaza tabii olarak lâyük olsa gerektir.

Cemiyetler Kanununa göre kurulan bu teşekküller yanında son yılların *Seminer* modası bu Uzak Doğu kazasında da vakit vakit düzenlenmektedir. Köy İşleri Bakanlığına evvelce M.E.B. ndan devredilen, şimdi yine eski Bakanlığına iade edilen Halk Eğitimi ile ilgili, resmî mahiyeti haiz geçici toplantılara arasına Tortumda da rastlanır. Bunlardan ikisine şahit olmak fırsatını elde etmiş ve çok faydalanmıştık. 1962 de İlköğretim Müfettişi Mehmet Pantül'ün Tortumu Kalkındırma semineri, ötekisi 1963 de Kaymakam Yurdakul Önen'in Köy Muhtarları Semineri.

Evvelkisinin konusuna sonradan vakıf olmuş, ikincisinde ise hazır bulunmuşum. Evvelkisi sonradan bir Dernek için hazırlık zemini teşkil etmiş, ikincisi 67 köy muhtarından kaza merkezine o gün gelebilen 40 muhtara "Toplum Kalkınması" hakkında bir fikir aşılama hususunda son derece muvaffak olmuştur.

Bu teşekküllerin çoğu son senelerde kurulmuş olup Devletten, âmme müesseselerinden yardım görmenin şart koştuğu *Tek gaye için Dernek* formülüne uyma zaruretine cevap veriyor. 1963 de Tortum Kalkınma Derneği kurulurken maksat, bu küçük Doğu kazasının iktisadî ve kültürel her türlü gelişme ve kalkınma meseleleriyle önce *araştırma ve inceleme, sonra hareket ve icraat* sahalarında meşgul olmaktı. İlk iş olarak bir dağ köyü olan Çamlıyamaç Türk fütuhatından önceki devre ait bir harap tapınağın bir köşesine sığınmış kerpiç duvarlı ibadet mahalli yerine Cami inşası, onun arkası sıra Kazanın Ortamektebine köylerden gelecek öğrenciler için bir yurt tesisi ele alınmış, fakat yukarıda işaret ettiğimiz mevzuat sadece bir Cami, sadece bir Yurt işi için müstakil birer yeni Dernek kurmayı gerektirmiştir. Halbuki bir küçük çevrenin tek kuvvetli bir teşekkülü, halkın gerek kendi başına, yahut Devlet ve Halk işbirliğini gerçekleştirerek o çevrenin sosyal rehberliğini daha iyi ifa edebilir. Bu takdirde her husus için ayrı Dernek kurma masraf ve zahmetlerinden kaçınılmış olacaktır.

Tortum Öğretmenler Derneği, Ankara'daki T.Ö.D.M.F. na dahildir. Yüzü biraz aşan kaza öğretmenlerinin 2/3 ü Dernek azasıdır. Son bir, iki senede diğer yurt köşelerinde görülen Dernek ikiciliği bu kazada da hissediliyorsa da fiilî bir ikilik mevcut değildir. Federasyon'un sendika kolunu olan, T.Ö.S. ün Tortumda bir şubesi mevcut olup Kaza öğretmenlerinin 42 si buraya kayıtlıdır.

İlhamını I. Beş Yıllık Plân'dan, malî kuvvetini Ziraat Bankasından alan Ziraî Kredi Kooperasyonu nimetinden yalnız dört Tortum köyü — ki ikisi Bucak'tır — 1966 da faydalanabilmiştir. Mamafih her kooperatife belli sayıda başka köyler de kooperatiflere bağlandığına göre 64 köyün mühim bir kısmı kooperatifleşmiş sayılabilir:

- 1 — Esendurak Tarım Kredi Kooperatifi,
- 2 — Pehlivanlı Tarım Kredi Kooperatifi,
- 3 — Uzundere Tarım Kredi Kooperatifi,
- 4 — Şenyurt Tarım Kredi Kooperatifi.

Kaza merkezinde Ziraat Bankası Şubesi bulunduğuna, bu Şubenin de kredi dağıtımını yaptığına göre beş ikraz müessesesi var demektir. B.M.M.

nde bulunan ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin tasarruf kabul etmesini kolaylaştıracak bir kanun projesi kanunlaştıktan sonra bu kooperatiflerce mevduat kabulü mümkün olacaktır. Tasarruf cihazının köye bu suretle uzanması, bu bakımdan hayırlı görülebilir. Bu takdirde Tortum ve dolayısıyla aynı tabiat arızalarına sahip küçük çevre köylerini, istihlâktan artacak bir tasarrufa sahip olma durumuna getirmek gerekir. Yoksa bugünkü ekonomik vaziyeti itibarile Tortum köylülerinin biriktirecek tasarrufu tasarlanamaz. Yalnız yurtdışına gidebilen mahdut sayıdaki köylülerin Ka-za Ziraat Bankasında bir miktar tasarrufları bulunuyor. Gerek daimî olarak dönenler, gerek izinli gelenler bu mevduatlarını çekerek bazı yatırımlar yaptıkları görülmektedir.

Erzurum alt-bölgesine meyve ve sebzeçilikten yana bir ziraî karakter atfedilmesine vesile veren üç kazalı Tortum/İspir/Oltu çevresi, alt-bölgenin hububat ve hayvanlığına karşılık bir başka neviden ziraî kredi ihtiyacı içinde bulunduğu görülmektedir. Zikri geçen 4 Kooperatif, daha ziyade bağ ve bahçe ziraatinin gelişmesine yardımcı olacaktır. Yalnız bu ziraat nev'i çevrede asırlar boyunca oluruna bırakılmış, orman tahribatından geri kalmıyan bir ihmal meyve ağaçlarını, bilhassa çevre ekonomisinin biricik ihracat maddesi olan Ceviz'leri azaltmış bulunmaktadır. Bu yüzden işaret edilen üç kazalı çevredeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin hususi bir kontrol sistemine tâbi tutulmasında büyük bir fayda vardır. T.K.D., Ziraat Bankası nezdinde Denizli, Tokat ve Erzincan'da tatbik olunan Kredi kontrolü usulünün, bir Vilâyetin bu küçük çevresine tatbiki için ısrarlı bir başvurmadan geri kalmamalıdır. Z.B. nin "alt" gelecek böyle bir arzuyu, ancak memnuniyetle karşılayacağı şüphesizdir¹³.

— IV —

ERZURUM'DA BİR PİLOT - BÖLGE MESELESİ

Cemaat kalkınması ile meşguliyet cereyanının bizde ele alındığı şu son on yıl boyunca Valiliklerin, Merkez'den aldıkları direktiflere uyarak

13) İstanbul Üniversitesi İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü, Sakarya Vilâyeti Z.K.K. leri için bir Anket tertip etmişti. Haber aldığımız göre bu anketin sùallerini Tortum çevresi ile ilgili meselelere karşı derin bir alaka gösteren Tortum Öğretmenlerinden Mehmet Kardeş, şimdilik Tortum'un bu dört kooperatifine tatbika başlamıştır. İleride üç kzaalı üniteye teşmili mümkün olacak bu araştırma, kontrollü kredi sisteminin ele alınmasındaki zarureti daha iyi gösterecektir. Şimdilik Meyve Festivalleri düzenliyen T.K.D., halkı ıslah edilmiş meyvecilik yolunda teşvik etmektedir.

sık sık resmî toplantılar yapmağa başladıklarını biliyoruz. Sonraları kaza ve köy ölçüsünde de gözönüne alınan bu seminer toplantıları ananesi, Erzurum'da da tatbik edilmiş, bunlardan birinde — ki I. Beş Yıllık Plânın ilk tatbikat yılı olan 1963 senesi Haziran ayına rastlar — Erzurum ünitelerinden bir Pilot - Bölge seminerine gidilmiş, daha evvel 13 kaza, Vilâyetin muhtelif Bakanlıklara bağlı memurlarından kurulmuş bir gurup-gezilerek pilot olmağa elverişli kaza aranmış, neticede :

- a) Cemaat kalkınması, pilot proje çalışmalarının gerekçesi ve gayeleri izah edilmiş,
- b) Grubca hazırlanan pilot proje kriterine esas teşkil edecek resmî bilgiler toplanmış,
- c) Kaza personelinin cemaat kalkınması ile ilgili sùalleri cevaplandırılmış,
- d) Bu bilgilerin ışığı altında üç kaza Pilot - Bölgeye "Aday" olarak seçilmiş, ve nihayet
- e) Tek bir Pilot - Bölge seçilmesi gerektiğinden Vilâyetce bu üç kazadan "avantaj ve dezavantajları" na göre birinin seçilmesi tavsiye edilmiştir.

Erzurum Merkez kazası dışındaki 13 Kazadan önce seçilen altı kaza hakkında gelişme ve kalkınma imkânları bakımından varılan neticelere, Erzurum Vilâyetinin ilgili dosyasında şöyle işaret olunmaktadır :

... Aşağıda zikredilen üç kaza için hiç bir müsbet vasıf kaydedilmemiştir. Buna karşılık şu üç "dezavantaj" gösterilmektedir :

Horasan :

- 1 — İdareciler arasında takım çalışması anlayışı yerleşmemiştir,
- 2 — Köylüller arasında toplu çalışma ruhu görülmemiş olup yapılarında tamamiyle pasiftirler,
- 3 — Halkın kanunî muamelelere karşı devamlı bir reaksiyonu müşahade edilmiştir.

Hasankale :

- 1 — İdareciler arasında takım çalışması ve koordinasyon fikri yerleşmemiştir,
- 2 — Halkın öğretime ve yetiştirilmeğe karşı alâkası çok azdır,
- 3 — Halkın Ziraat Bankası ile olan akçalı münasebetleri, malî durumu çok iyi olmasına rağmen, kötü durumdadır.

Tortum :

- 1 — Ziraî kaynakları çok mahduttur. Gelişme imkânları azdır,
- 2 — Gurbetçilik sebebi ile ehemmiyetli miktarda işgücü kaybolmaktadır. Bu durum kalkınma çalışmaları bakımından mühim bir dezavantaj teşkil etmektedir.

- 3 — Arazinin çok arızalı oluşu çalışma imkânını azaltmaktadır,
4 — Erozyona diğer kazalara nazaran çok daha fazla mruz bulunmak-
tadır.

Seçilen kazaların ikinci üçlü zümresi içinde 4. sü için şu *avantaj*'lara işaret olunuyor :

Aşkale :

- 1 — İdareciler arasında sıkı bir koordinasyon kurulmuştur,
2 — Çiftçi inisiyatifi ile kurulmuş teşekküller ehemmiyet taşımaktadır,
3 — Halkın ziraî hizmetlere ve yeniliklere karşı ilgisi çok fazladır,
4 — Kazanın, Erzurumla olan yol bağlantısı ve demiryolu mükemmel-
dir. Köylünün yol yapımı mevzuunda ilgi derecesi, imece ve nakdî yardımı
diğer kazalara nazaran mükemmeldir,
5 — Yan gelirleri (arıcılık, kümes hayvancılığı, köy el sanatları) ge-
leşmiştir,
6 — Aşkale akazasında Erzurum'un diğer kazalarına nazaran askerî
birliklerin daha fazla bulunması, cemaat kalkınması çalışmaları için bir
avantaj teşkil eder.

Oltu :

Kaza için şu *avantaj*'lar sayılıyor :

- Entansif ziraî faaliyetleri, yani Sulu Ziraat çalışmaları gelişmiştir,
2 — Halkın Maarife karşı ilgisi yüksektir,
3 — Toplu çalışmalarda din adamlarının müsbet tutumları görülmüştür.
4 — Kazada Oltu taşı ve kömür bulunması ekonomik bakımından *avan-
taj* teşkil eder,
5 — Diğer kazalara nazaran Oltu'da mevcut bulunan orman varlığı da
bir *avantaj*dır,
6 — Kazanın Olur, Şenkaya ve Narman kazaları arasında bulunuşu-
mlerde cemaat kalkınması çalışmalarının bölgeye yayılması bakımından
avantaj teşkil eder.

Dezavantajlara gelince :

- 1 — Ziraat yönünden Oltu çayının yaptığı tahribatın giderilmesi bü-
yük yatırımlara ihtiyaç gösterir ,
2 — Oltu - Erzurum yolu sel tahribatına fazla maruzdur. Bu durum
ilerde merkezle Oltu arasında gerekli koordiyasyonun temini bakımından
dezavantaj teşkil eder,
3 — Oltu'da mevcut kapalı ekonomi sebebi ile pazarlama münasebet-
leri tahditlidir,
4 — Kaza tabii âfetlere maruzdur.

Nihayet 6. sı, Filot - Bölge seçme gurubunun aşağıdaki müsbet ve
merufi hükümlerine konu oluyor :

Hınıs :

- 1 — Halkın maarife karşı ilgisi gittikçe artmaktadır,
- 2 — Kazada Bölge Yatılı Okulunun bulunuşu ve halk terbiyesi çalışmalarına karşı görülen ilgi avantaj teşkil eder,
- 3 — Kazanın Karayazı, Tekman ve Çat arasında bulunuşu, cemaat kalkınması çalışmalarının ilerde çevreye yayılması bakımından **avantaj** teşkil eder,
- 4 — Ziraat teşkilâtına karşı ilgi çok fazladır,
- 5 — Halkın mektep yapımına karşı alâkası görülüyor.

Bununla beraber şu *dezavantajlar*'a da yer veriliyor :

- 1 — Kısmen tabii âfetlere maruz bulunmaktadır,
- 2 — Hınıs - Erzurum yolunun sel tahribatına maruz bulunması cemaat kalkınması çalışmalarında ilerde Merkezle Kaza arasında gerekli koordinasyon temini bakımından **dezavantaj** teşkil eder,
- 3 — Köy yolları çok az ve köylünün yol yapımına karşı alâkası zayıftır.
- 4 — Kaza hatırı arasında lisan farkı bulunuşu cemaat kalkınması çalışmalarını aksatabilir,
- 5 — Köy sayısının fazlalığı **dezavantaj** teşkil etmektedir.

Nihayet kazaların kalkınma imkânlarını inceleyen Heyetin elde ettiği neticeleri gözden geçiren Vilâyet Kalkınma Komisyonu seçilen 6 kazanın sonuncusunu, yâni Hınıs'ı, Pilot - Bölge olarak seçiyor. Biz burada Erzurum Alt - Bölgesinin kaza ünitelerinden hangisinin önce ele alınması gerektiği noktası üzerinde durmayacağız. Şu kadar söyleyelim ki, eğer I. Beş Yıllık Plân tatbikatı için bu Vilâyetten tek bir kaza seçmek icap ediyor ise — keza II. Plân için yine bir kaza seçimi bahis konusu olacak ise — bu seçimin her halde bahis mevzuu olacak kaza, (Hınıs) olmayacaktır. Her halde ayaküzeri birkaç günlük veya belki de birkaç saatlik gezi, memurlardan alınmış beş on cevap, vesikada sık sık kullanılan gerekçe "*avantaj ve dezavantaj*"ları kestirmeğe gitmeyecektir¹⁴.

Bununla beraber bir sıra gözetildiği, ilk plânın ilk yılı için tek bir kaza seçimi ile kalındığı, sıranın sonraki yıllarda — ki bu yıllar gelip geçmiştir, II. Plânın ilk yılına kadar gelmiştir — öteki kazalara geleceği

14) Bu resmî vesikadan faydalanırken ihtiva ettiği bazı uydurma tabirleri Türkçeye çevirdik. Sık sık kullanılan "avantaj" ve "dezavantaj" nesnelere vesikanın öztürkçeliği ile çatışan üslubunu göstermek için kasıtlı olarak muhafaza ettik. Bu husus 1961 de başlayan Plâncılığımızın her nasılsa esiri olduğu garabetlere düşme patalojisinin neticesi olsa gerek! Öte yandan Erzurum alt - bölgesinin, Erzurum hariç, 13 kazasından yalnız 6 sını hesaba katıp diğer 7 sini (İspir, Narman, Şenkaya, Karayazı, Olur, Çat, Tekman), bahis konusu etmemenin sebebi bilinmiyor !

hatıra gelebilir. Bu sıra'nın tedricilik prensiplerine göre tayini için yerinde yapılacak esaslı bir sosyolojik araştırmaya ihtiyaç hasıl olduğu aşikârdır.

Bizim bu araştırmaya konu olan Tortum ünitesi için adı geçen Heyetin hiç bir "avantaj" zikretmeden dört "dezavantaj" dan bahsetmesi, daha sonraları Plânlama mevzuu olacak bir hareketin ümidini de ortadan kaldırmaktadır. Kaldı ki her dört "dezavantaj" altında gizlenmiş, kalkınma gayretlerini bekleyen problemler mevcuttur.

Gerçekten her dört "dezavantaj"a yeniden tenkidci bir gözle bakılırdı şu hususlara dikkat çekilebilirdi :

1 — Ziraat kaynakları mahdut ise de bu durum tarla ziraati için mevcuttur. Lâkin meyve ve sebze ziraati geniş kalkınma imkânları taşımaktadır. Gerek tarihî vesikaların, gerek İstatistik Umum Müdürlüğünün Beşinci Bölgenin Erzurum Alt - Bölgesine ait Meyve İstatistiklerinin gösterdiği geniş imkânlar mevcuttur,

2 — Halkın maarife endişesizliği çok sathî bir hükümdür. Nitekim Pilot - Bölge seçiminin düşünüldüğü bir zamanda Tortum'da halkın okuma, çocuklarını orta tahsile yükseltme arzusunun tatmin için bir Talebe Yurdu ve bunu gerçekleştirecek bir Dernek tasavvuru belirmiştir. Yine o sıralarda 67 köyün bazılarında bulunmayan ilkokul için ardiarası gelmeyen müracaatlar birbirini takip etmektedir,

3 — Halkın gurbetçiliğini bir kalkınma elverişsizliği gibi gözüne almak, pek sathî ve mânâsız bir husustur. Böyle bir durum karşısında ya kaza veya Vilâyet içinde iç - iskân, yahut gurbetçiliği giderecek bir ekonomik hareketlilik, Pilot - Bölge olarak kazanın seçilmesine yetebilir,

4 — Nihayet erozyon faciası karşısında kayıtsızlık, çevreyi büsbütün ölüme mahkûm etmekten başka bir mânâ ifade etmemektedir.

Bu gibi noktalar ve benzerleri karşısında Tortum'un Pilot - Bölge seçilmeyişini tenkit etmek istediğimiz zannedilmemelidir. Erzurum Alt - Bölgesi 14 parçalı uzvî bir bütündür. Hınıs'ın seçimi dolayısıyla çevre bütünü için, bilhassa Vesikanın da zikrettiği gibi Karayazı, Tekman ve Çat çevresi için bizi bir yayılma merkezi ile karşılaştırabilir. Öteyandan bir kazanın Pilot - Bölge seçilmesi diğer kazaların kalkınma hareketlerine ve gelişme yollarına uzun bir zaman için kayıtsızlık demek değildir. Nitekim Vilâyetin 1963 - 1967 arası yıllık plânlarında, şimdi de 1968 le başlayan II. Plân devresi senelerine ait plânlarda her kazaya ait kalkınma nîmetlerine rastlanmaktadır. Öteyandan D.P.T. ile son günlerde temas eden resmî (Vilâyet Genel Meclisi) ve hususî (Tortum Kalkınma Derneği) gibi teşekküller Tortum'un Pilot - Çevre olarak 1969 da ele alınması için Devlet Merkezine temsilciler göndermişler, dileklerinin

mücip sebeplerini ilgililere anlatmağa çalışmışlar ve muhtelif makamlardan tatmin edici vaatler alarak Erzurum'a dönmüşlerdir. Gerçekten bir Erzurum Gazetesinin verdiği bilgiye göre "Erzurum Genel Meclis Heyeti, Tortum'un 2. Pilot - Bölge olmasını Ziraat Vekâletine kabul ettirmiş olduğundan aynı yıl içinde gereken plânlama çalışmalarının başlayacağı umulmakta, keza aynı neviden bir teşebbüs de Tortum Ortaokul Talebe Yurdu'nun inşası için M.E. Bakanlığı nezdinde yapılmış bulunmaktadır. Bu son teşebbüs T.K.D.'nce üç yıldan beri takip edilmekte ise de bir netice alınmamıştır. M.E. Bakanı ile Başvekil'in Tortum seyahatlerinde yerinde gördükleri temelleri atılmış intizar içinde bekleyen Talebe Yurdu için çok kuvvetli vaatlerde buldukları, ayrıca Başvekil'den Tortum için bir "Yapı Sanat Enstitüsü va'di alındığı" belirtilmektedir.

— V —

TORTUM'DA MAARİF HAYATI

İmparatorluk devrinde bir aralık Erzurum Eyaletine bağlı bir Sancak merkezi olan Tortum, o zamanlarda hareketli bir kaç Medreseye sahip görünüyor. Köylerindeki maarifçilik, ananevî, dinî öğretimden ibarettir. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet devirlerinde durum pek değişmiş değildir. Yalnız Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Erzurum Muallim Mektebine müstesna talihleri ile birkaç Tortumlu'nun gidebildiği, çevrenin bunlardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

Devlet Merkezinin Ankara'ya nakli, köy maarifinin *Mektep* vasıtasıyla memleket sathına yayılması cereyanı 1927 de ciddi olarak ele alınmış, "Köy Muallim Mektebi" ile köye öğretmen yetiştirme işi üzerinde durulmuş ise de yapılan tecrübe yalnız iki Vilâyetle ilgilidir : Kayseri, Denizli¹². 1940 den sonra bu tecrübe bilinen "Köy Enstitüleri" adı altındaki, terbiye ve öğretim sistemi şeklini almış, Erzurum alt - bölgesi çocukları, Pulur'daki Köy Enstitüsünden faydalanmışlardır¹⁵.

Hemen söyleyelim ki, başlangıçta Köy Enstitülerinin Mezunları sonradan tatbik edilen yetiştirme ve maaşlandırma rejimi ile sevindirici bir intibak ameliyesi geçirmişlerdir. Bugün bazı yurt köşelerince rastla-

15) Köy Enstitüsü fikrine ve tatbikatına yol hazırlayan bu "Köy Muallim Mektepleri" hakkında Nureddin Ergin'in (Arifiye Köy Öğretmen Okulu Tarihçesi) ile Z. Fındıkoğlu'nun "Meslek" Gazetesindeki bir makalesine bakılabilir.

nan Enstitü ve Ö.O. çıkışlı olanlar arasındaki şüphesiz geçici ahenksiz durumdan bu çevrede şimdi hiç bir eser yoktur. Bir bakıma 1940 sonrası *Köyden Köy Öğretmeni yetiştirme siyaseti*, Tortum için çok hayırlı olmuş, K.E. mezunları arasından ortaöğretime geçenler görülmüş, Köy realitesinin sosyal ve kültürel hayatını bize ciddi tedkiklerle tanıtanlar çıkmıştır. K.E. devresinden önce 1923 de kurulan Erzurum Muallim Mektebinde yetiştirme nimetini elde edenlerin nisbeti, Pulur K.E.'nden faydalanan köy çocuklarının sayısı yanında pek ziyade düşük bulunmaktadır. Yeni rejim bütün Türkiye köylerinin ilk tahsili bitirmiş çocukları için temenniye değer. "Mümkün olduğu kadar fazla köy çocuğunu öğretmen okullarına gönderme!" dileği, bilhassa toprağı kıt, tabiat arızaları ile dolu çevreler yönünden birkat daha ehemmiyetlidir. Bu arada Erzurum atl-bölgesinin Oltu - Tortum - İspir - Narman... dan ibaret çevresi şehirlere müstakil insan tipi verecek çevreler başında gelmektedir.

Bizim bu konuşmayı yaptığımız sıralarda Tortum İlköğretimi 55 öğretmen tarafından idare edilmektedir. Bu sayı öğreticilerin menşe'leri yönünden başlıca şu kategorilere ayrılmaktadır :

Köy Enstitüsü	23
Ö. Okulu	28
Muhtelif Kurslardan	4
	55

Mekteplerden mahrum olan 17 köyün okuma yaşındaki çocukları, yarım, hattâ bir saatlik mektepli köylere gidip dönmekten çekinmemektedirler. Bir kısım mektepsiz köyler, çocuklarını yakın köy mekteplerine gönderirler, o köylerdeki akraba ve tanıdık hemşerilerinin misafirperverliğinden de faydalanırlar. Bu 17 köy, daha ziyade köy küçüklüğü ve nüfus azlığı yüzünden mektep nimetinden mahrum bulunmaktadır. Şimdilik yalnız Erzurum Kazalarından Hınıs'da bulunan Yatılı Bölge Okulu'nun ikinci bir nümunesi 67 köylü Tortum'un elverişli bir merkezî yerinde vücade getirildiği takdirde teknik sebepler yüzünden mevcut mektepsizlik telâfi edilmiş olacaktır. Belki de radikal bir "Her Köye bir Mektep!" parolası yerine bazı coğrafi çevrelerde Y.İ. Mektepciliği tercihe değer bir yol teşkil etmektedir.

Tortum Ortaokulundan Vilâyet Merkezindeki Orta dereceli teknik mekteplere, bu arada Öğretmen Okullarına ve Erzurum Lisesine geçebilen Tortum çocuklarının, Tortum Ö.O.'nun açılmasından bugüne ka-

dar verdiği mezunların yüzü bulduğu anlaşıyor. Köy Enstitüleri devrinde bir aralık bu durumu elde eden çocukların sayısı dikkati çekecek derecede artmış ise de bugün bu imkân biraz azalmıştır. Öğretmen Okullarına alınan şehirli, kasabalı ve köylü çocukların paylarını üçüncü, yâni köylü lehine arttırmak, hattâ bir gurup için şehirli - kasabalı çocuklarla yarışma bahsinde bazı kolaylıklar yaratmak lâzımdır. Bu kolaylığın ilerideki öğretim için daha çok getirici olacağı, imtihanlarda çekingen, mahcup köylülüğün ve noksan köy okulu öğretiminin cezasını köy çocuklarına çektirmenin doğru ve âdil olmayacağı şüphesizdir. Öteyandan “Köy Enstitüleri Meselesi” ni günlük bir siyasî dâva biçimine sokanların ellerindeki bir şikâyet, yâni Enstitülerin köy çocuklarını kültür nimetlerinden faydalandırmış, fakat sonradan bu faydanın baltalanmış olduğu şikâyeti de önlenmiş olacak, şehir, kasaba ve köy bünyelerinden gelme kültürel adaletsizlik izale edilecektir¹⁶.

Kazanın iki Bucağından biri olan Uzundere'nin Yukarı Mahallesiinde bulunan İlkokul binası elverişsiz bir halde bulunduğundan Ağabekoğlu Mustafa Özcan'ın bağışladığı bir arada Devletçe 1958 de bir İlkokul binası yaptırılmıştır. Bucak ve civar köyler, Kaza Merkezindeki Ortaokul'a devamın güçlüğü karşısında son senelerde aynı binada bir Ortaokul açılmasını istemişlerdir. Bu istek 1966 de M. E. Bakanlığınca kabul edildiğinden Tortum, kaza merkezinden sonra şimdilik İlkokulda ikinci bir Ortaokul'a kavuşmuş bulunuyor. Bugün yalnız iki şubeli I. sınıfta 3'ü kız olmak üzere 90 öğrencisi bulunan yeni mektep, Kaza Merkezine nisbetle köylere daha yakın sayılabileceğinden uzak ve yakın köylerin ilkokullarını bitirenler için sevindirici bir imkân hazırlanmıştır. Şimdi den Kirazlı, Erikli, Cömertler, Bakırlı, Çamlıyamaç, Dikyar, Pehlivanlı, Sapaca, Altınçanak, Uludağ, Çaybaşı, Şaşağısivri... gibi köyler O. O. için Uzundere'den faydalanmaktadırlar. Bu köylerden Ortaokul'a gelen çocukların bir kısmı Uzundere'de pansiyon vazifesini gören bir barınmakta kalmakta, bir kısmı ise yakın Çaybaşı, Erikli, ve Cömertler'e gidip dönmekte, nihayet bir kısmı da hususî bir binada barınmakta. Hafta sonlarını ve kısa uzun tatillerini köylerde geçirenler de bulunmaktadır. Kazanın her iki Ortaokul'unda okumak için can atan köy çocuklarının ve bir kısım ebeveynin öğretim nimetinden faydalanma uğrunda zahmetli yaşayış karşısında ortaya çıkan “Tortum Ortaokul Talebe Yurdu” ta-

16) Bu konuşmanın yapıldığı sırada M.E.B. nca İspir'de bir Y.B:O. tasarlandığını haber alıyoruz. Haberi veren Erzurum Gazeteleri İspir'de bir Lise teşebbüsünü de müjdelemektedir. Acaba bir Ziraat Lisesi mi? Aksi takdirde haberi sevindirici bulamadığımızı kaydedelim.

savvuru 1964 den beri, peşinde koşulan bir hedefin konusu ise de, Tortum'da Sosyal ve Meslekî Teşekküller bahsinde de izah edileceği gibi, hedefe şimdiye kadar ulaşamamıştır. Arsası, temelleri ve Plânı hazır. Yurt, bekliyor. Önünden geçen Hükûmet adamları ve halk duruma karşı ilgisiz görünüyor.

Tortum, Erzurum'un çevre kültür tarihinde dinî ve tasavvufî kültüre hususî bir değer veren bir çevre olarak tanınır. Doğu'nun Tortum'unn tabii arızaları, netice olarak dışarıya tahsil için nüfus aktarması yönünden Güney'in İbradi'si veya Akseki'si ile mukayese edenlere çok rastlanmaktadır. Geçen asra kadar Tortum merkezi, Medresesi olan ender küçük kasabalardan biri idi. İmam - Hatip Okullarının açılmasından sonra kaza, Erzurum'daki İ. H. O.'na 25 kadar çocuğunu göndermiştir. Hali, vakti olan ailelerin İstanbul, Konya, ve Trabzon İ. H. O. larında okuyan veya bitirmiş oğulları bulunmaktadır. Bu mektepleri bitirenlerin ne nisbette gayeye uygun vzaifelerde bulunduğu hususuna ait sualimize, bir ilgiliden aldığımız yazılı cevapta şöyle deniyor: "Kazada İmam - Hatip Okulundan mezun olmuş yalnız bir imam vardır. Alaylı imamlarla karşı halkın gösterdiği güven ve ilgi imamın ehliyet ve dinî bilgi vukufuna göre değişiyor. Yenilerin hizmeti, lâyıkiyle imamlık vazifesi yaptığı takdirde diğer tahsilsiz imamlardan şüphesiz daha iyi karşılanacaktır. Şimdi Tortum ve civarından Erzurum İmam - Hatip Okulunda okuyan tahminen 25 kadar talebeden başka Adana, İstanbul ve Konya İmam - Hatip Okullarında okuyan öğrencilerimiz de mevcuttu... Yalnız bu müesseselerden çıkanların ve çıkacak olanların mesleğe sadakatleri pek belli değil. Memleketin diğer köşelerinde ne yapıp yapıp Lise imtihanlarını vererek veya vermeksizin başka mesleklere gönül veren İ. H. O. mezunlarının davranışları muhitimizde de modern din adamları yetiştirme hedefi aleyhine aksiler bırakıyor..."

Bir tek Doğu Kazası vesilesiyle beliren bu mesele, ayrıca Maarifçi ve Peçagoglarımızca ele alınacak ve üzerinde dikkatle durulacak bir mahiyet taşımaktadır.

— VI —

TORTUM MATBUATI

Matbaası bulunmayan Tortum'da Erzurum ve İstanbul'da basılıp kaza çevresinde dağıtımı yapılmış bir Dergi ile iki gazete Tortum basınıını temsil edebilir :

I — "Meslek" Gazetesi :

Bu gazete İstanbul'da 1925 de tesis edilmiş, uzun bir fasıladan sonra 1950 de başka sahip ve muharrirler tarafından yaşatılmış bir Dergi - Gazete karışımı neşriyat organıdır. Her ne kadar İstanbul'un malı olan bir Dergi - Gazete ise de yazı heyetinde Erzurum'lu, Tortum'lu bazı kalem sahiplerinin bulunması, gerek 1925 deki kısa, gerek 1950 deki uzun ve halâ devam eden çıkma devresinde Doğu'nun bu parçasının sosyal ve kültürel meselelerine ait birçok neşriyatı muhtevidir. Bilhassa 1960 sonrasında çıkmış sayıları Erzurum - Tortum'a ait konuları ile ilgili olup, âdetâ okuyucuya bu şehir ve kasaba'da neşredilmiş intibasını vermektedir. Her iki devrenin "Meslek" Nüshalarında bahis konusu mevzularla alakalı yazıların bir listesi, alâkahılar için faydalıdır¹⁷.

a) 1925 devresi

Bu devrede gazete bir haftalık Dergi şeklinde olup, 40 nüshası çıkmıştır. Sahibi tanınmış gazeteci — ki Tanin Başmuharriri diye tanınır—, değerli bir kooperatifçi — ki İzmir'de Türkiye'nin ilk kooperatifçilik Mecmuasını 1930 de çıkarmıştır — olan, ve "Meslek" de memleketin dört köşesindeki, bu arada bilhassa Doğu'daki sosyal hadise ve hareketleri o çevrelerin yerli muharrirleri vasıtasıyla takip eden emsalsiz edebiyat ve fikir adamımız Muhiddin Bey'dir. O sırada Erzurum çevresini de Erzurum Lisesinde muallimlik yapan Z. F., Derginin daimî muharrirleri ve taşra muhabirleri arasında yer almıştır.

b) 1950 sonrası devre :

Bu devre'de fikriyat bakımından "Meslek" Dergisini idame ederek yeni bir şekilde ve yeni seri olarak neşredenler arasında Bayburtlu Asaf Umar ve Faik Kayalı, sonra Ziyaeddin Fahri, daha sonra Tortumlu İhsan Can'ı görüyoruz. Tortum Kalkınma Derneği'nin 1963 de kuruluşundan sonra, vazifelerinden biri de sosyal teşekküllerin hayatını takipden ibaret olan "Meslek", bu kenar Doğu çevresinin içtimaî ve iktisadî problemleri-

17) 1950 den sonraki "Meslek" in sahipliğini ve muharrirliğini bir aralık Bayburt'lu Asaf Umar'la bir zamanlar Dursunoğlu Sıtkı Beyle beraber 1920 de "Albayrak" da muallimlik etmiş olan Faik Kayalı yapmıştır. Şimdi Tortumlu Ağabekoğlu İhsan Özcan neşrediyor. Asaf Umar'la Faik Kayalı 1968 de İstanbul'da vefat etmişlerdir. Tanrı rahmet eylesin. Faik Kayalı'nın 1920 ye ait ve Dursunoğlu ile ilgili bir yazısı için bakılabilir. Bk. "İz ve Düşünce" Dergisi, İstanbul, S. 266.

ni yakından benimsemiş, trajinin hemen yarısını 67 Tortum Köyünde dağıtmış, bu suretle Cemaat Kalkınması, Devlet - Halk işbirliği gaye ve temayüllerini güçlendirmeğe çalışmıştır¹⁸.

II — "Şelâle" Dergisi :

Bu Dergi, Tortum Öğretmenler Birliği'nin aylık organı olarak 1962 de Tortum Bölgesi İlköğretim Müfettişi ve T. K. D. nin ilk başkanı Mehmet Pantül tarafından kurulmuştur. Bizim görebildiğimiz 6 nüshaya göre bir yıldan daha az müddet yaşamıştır. Çevrenin problemlerini pek aksettirmeyen "Şelâle", umumî bir kültür ve pedagoji mecmuası hüviyetini taşıyor. Devam etseydi, muhitinin sosyal dâvalarına inmek arzu ve istidadını gerçekleştiribilirdi. Erzurum'da "Tek Matbaa" da basılmıştır.

III — "Enerji" Gazetesi :

Tortum Kalkınma Derneği Başkanı ve Erzurum'da "Işık Elektrik Levazımı Mağazası" sahibi Talât Özkan'ın 1964 de Erzurum'da çıkarıp Tortum içinde bedelsiz olarak dağıttığı haftalık küçük hacimde, tek yapraklı ve iki sahifeli bir kalkınma propaganda gazetesi. "Enerji" nin elimizde yalnız birkaç nüshası bulunmaktadır. Esasen pek kısa bir zaman çıkarılmıştır.

T. K. D. Reisi Talât Özkan tarafından Erzurum'da neşredilen, Tortum'da dağıtılan tek yapraklı orta hacimde haftalık "Enerji" gazetesi Tortum basın hayatına maledilebilir. 1964 de neşriyatına başlayan *Siyasî Mizahî, tarafsız gazete*, ilk sayısında 4 K formülü ile istihza eden bir yazı, Tortum Köylerinden Balıklı'da, öğretmen ve imam birliği sayesinde gerçekleşen bir cemaat kalkınması hareketi, T. K. D. ne ait bir kaç propaganda yazısı görülüyor. Çok kısa bir müddet devam eden ve bir Kaza Cemaat Kalkınmasını dâva edinen gazetenin birinci sayısındaki iki yazıyı nümune olarak naklediyoruz :

1 — "Köylünün Kalkınması Kıyamete Kaldı" :

Sahsi başarı sağlama şöret kazanma mesleğinde yükselme gayelerine matuf gayretleri çıkarın, geriye ulusun kalkınması için yapılan çalışmaların pek zayıf ve cılız kaldığı, dinin terakkiye mâni olduğu yolundaki

18) Bu devre "Meslek" in Tortum dâvaları için neşrettiği yazıların başlıcalarının bir bibliyografyası Erzurum alt - bölgesini araştırarak olanlar için çok faydalı olabilir.

yaygaralara rağmen geri kalışımızın asıl sebebinin bu tavır ve zilniyet-ten ileri geldiği gerçeğini ifade eden bir vakadan bahsedeceğim.

Ziraî gelişmeyi sağlamak el sanatlarını geliştirmek için nahiye merkezlerinde ve köylerde açılan "4 K" kurslarının bitimin de şatafatlı törenler tertip edilir, unutuklar çekilir, kaldırmadan ilerlemeden dem vurulur ve bu hava içinde sertifikalar dağıtılır.

Yine böyle bir tören için oğün şehirden köye bir çok dâvetli çağrılmıştır.

Gelenler köyün önünde inerler :

Gelenlerin içinde mevkii en yüksek birisi biraz ileride oturan ihtiyar bir köylüyü görür ve yaklaşır.

Arkasmdakiler de onu takip ederler.

Yüzünde büyük bir iş yapan insanların gurur ve heyecanı okunan o büyük zat ihtiyara şu süali sorar.

— Merhaba dayı !

Bugün köyünüzde 4 K nın mezuniyet töreni yapılacak. Biz bunun için geldik !

Artık köylerimiz kalkmıyor.

Bak şu ileride bir levha var.

Üzerinde dört tane K harfi var.

Bak K harfinin ne demek istediğini biliyor musun dayı ?

Bu gibi sorularla köylünün kursa gösterdiği ilginin derecesi ölçül-
mek isteniyor :

— 4 K kursları *kafa, kuvvet, kol ve kalbin* geliştirilmelerini hedef tuttuğu için bu dört yonca yaprağı üstündeki K harfleri bu kelimelerin baş harfleridir.

Köylü oradakileri şaşkınlığa düşüren, yıllardır devam eden çalışmalarımızın köye pek az şey kazandırdığını ifade eden Nasrettin Hoca'ya has bir eda ile şu cevabı verir :

— Bilirim beg bilirim !

O dört K harfi şunu demek istiyor :

— Köylünün Kalkınması KIYAMETE KALDI !

2 — "Bir Köy Muhtarı" :

Bu defa Erzurum'a gelir gelmez gördüğüm Dernekçi hemşehrilerim elime iki sahifelik bir küçük gazete sıkıştırdılar. Gazete Tortum Kalkın-

ma Derneği umumî merkez reisi çalışkan müteşebbis hemşehrimiz Talât Özkan tarafından çıkarılıyor. Gazete, Tortum Kalkınma Derneği dâvalarını çevrede halka ve resmî makamlara tanıtmak, için neşredilmiştir.

Gazetenin adı dikkatimi çekti : *ENERJİ*. Ne güzel isim ! Şelâle beldesi ve çevresinin işlerini tanıtan bu gazete için daha elverişli bir ad bulunamazdı. Sonra gazete sahibi Erzurum iktisyatmda enerji vasıtaları dağıtarak elde ettiği değer ve şöhreti ile çevreyi ıslıl ıslıl ışhdatan iş yerinin adı da enerji ile ilgili...

Tortum Kalkınma Derneğinin geçici merkezliğini da yapan Elektrik Mağazası (Işıs)ı ziyaret edenlerin çoğu Tortum halkı, Şimdi karşımızda Balıklı Muhtar Süleyman Haznedar ! Sözleri enerji dolu. Çok seviyor, neden? Zira Balıklı Tortum santralinden ışık alan ilk Tortum köyü. Gerçi, Çağhyan en önce elektiriğe kavuşmuştur. Fakat bu Devlet babanın himmeti !

Balıklı köye muhtarı ve öğretmeni ile çalışmış. 65.000 lira sayesinde bir hafta sonra enerjiye kavuşuyor !

Süleyman Haznedar'm hikâyesi herkese enerji ve ışık dağıtıyor.

Bakalım Şelâle'den faydalanacak üçüncü köy hangi Tortum köyü olacak?

Biraz enerji, biraz gayret hiç değilse Tortum deresi etrafındaki köylerin bir kaçını daha Enerjiye, elektriğe kavuşturabilir.

Kuldan gayret, Tanrıdan muvaffakiyet¹⁹ !

Netice olarak Batı'nın bazı kazalarında bir, birkaç gazeteyi basan matbaa'ları Doğu'da aramamalıyız. Buna rağmen İstanbul'lar ve Erzurum'lardan faydalanan Tortum'daki bu basma sahip olma kygısı takdire değer. Bugünkü sosyal - teknik şartlar altında kazalarda muhabir, hattâ yazar bulunduracak Erzurum Gazeteciliğinin kalkınma konuları için kullanmak daha doğru olacaktır.

— V —

T.K.D.

ve

RESMÎ MAKAMLARLA YAZIŞMALARINDAN
SEÇİLMİŞ BİRKAÇ NÜMUNE

1960 lardan itibaren cemaat halkınmasmdaki Halk - Devlet beraberliği prensibi, Cemaat Kalkınması işinde Halk'dan yana hareketlerde Ce-

19) Bu yazı 1964 de Tortum'da bir inceleme seyahati yapan Üniversite heyeti azâsından biri tarafından kaleme almıştır.

miyetler Kanununa, T.T.K. na, yahut Kooperatif veya Sendika mevzuatına göre kurulmuş, hususi ve meslekî teşekküller vardır. Başlıca Zirai Kredi, Satış, Kalkınma... Kooperatleri ile Z.B., T.B., K.İ.B. gibi resmi makam ve müesseseler bunları ilgili kanunlar gereğince esasen temas, takip ve müesseseler bunları ilgili kanunlar gereğince esasen temas, takip ve tefiş vazifelerile mükelleftirler. Bu mükellefiyetler, rutinleşmedikleri takdirde şüphesiz çok hayırlı bir rehberlikler yapılabilir.

Fakat Cemiyetler Kanuna göre konulmuş Dernekler ve Cemiyetler, sadece ilk kurucu müteşebbislerinin heyecanı ile yaşamaktadırlar. Bunların "T.K." denen Cemaat işleri için Devlet'le ilgili ve gerekli resmî makamlarla münasebetleri, ya görüşmelerle, yahut yazışmalarla gerçekleşir. Her iki yol, alâkalı Derneği şu durum karşısında bırakır :

Devlet "Kapısı" na herhangi bir husus — meselâ köye ilkokul, içme suyu, cami... yardımları — için vaki müracaat, talep sahibi ile arz makamında bulunanın "şahıs"ı ile alâkalıdır. Müsbet alâka, "taleb" in lüzum ve zaruretimden ziyade "şahslararası münasebet"e bağlıdır. Ekseriya çevre mebus ve senatörleri "aracı, tavsiyeci" rolünü oynar. Eeğer aracılar ciddi bir "fıkr-i takip" ile talep üzerinde dururlarsa istenen bazan elde edilir. Torutm'la ilgili hususlarda bu son bahtıyarlığın misali yok denecek kadar azdır. Mahallî gazetelerde bu ilgisizliğe ait yazılara, fıkralar sık görülmektedir²⁰.

20) Bu nokta parlamenterlerin şahsî ahlâkı ile yakından alakalıdır. İlmî ve yayım organında etraflıca bahsedilmesini uygun görmüyoruz. Yalnız müşahadeler ve çevrede dinlenenler, memleketin gelişmiş bölgelerinin Senatör ve Milletvekilleri ile Doğu'nunkiler arasında bahsedilen konuda bir davranış farkı bulunduğunu göstermektedir. Şöyleki — istisnalar bir tarafa — gelişmemiş çevrelerin temsilcilerinde rastlanan şahsî veya bir dernekçe, Teşekkülce vâki isteklere karşı ilgisizlik psikolojisi, gelişmiş sayılan bölgelerin mebuslarında çok görülüyor. Aşağıya naklettiğimiz Fıkra'da, yazarının şahsî kanaatini aşan bir gerçek gizli bulunmaktadır ve hadisenin psiko-sosyolojisininin tahlili sosyal ruhiyatçılarımızın teşhisini beklemektedir. Erzurum gazetelerinde Doğu parlamenterlerinin davranışı hakkında edidî veya mizahî yazılara sık sık rastlanır. Bir nümune olarak "Milletin Sesi" ndeki Arif Nihat İmzalı ve "Mebus ve Senatörlerimizden beş sual" başlıklı fıkrayı nakletmekle kalıyoruz :

"1. Dört seneden beri devam eden teşriî vazifeniz müddetince, Erzurum Mebus ve Senatörleri olarak, Erzurumun dâvalarını halletmek için — bir def'a da olsa — hiç müşterek toplantı yaptınız mı?

2. Amerikan yardımı olarak verilen 60 milyon liralık hayvan besleme kredisi Eskişehir, Kayseri ve Konya arasında taksim edilirken sizler nerede idiniz?

Anlattığımız bu mühim nokta şüphesiz Derneğin evrak dosyasını bir hayli kabartır. Bu kabarık yazı desteleri, olsa olsa Sosyal ve Meslekî teşekkülleri, bir zaman sonra, inceleyecek Bölge ve çevre sosyologları için emsalsiz bir kaynaktır.

Bir Cemaat Kalkınması Denemesi sonuna bahsi geçen T.K.D. nin dosyasındaki bazı yazılar, Cemaat Kalkınması hareketlerinde Devlet-Halk işbirliğinin ne kadar güç olduğunu gösterecektir.

— 1 —

T.K.D. NİN İLK ÇALIŞMA PROGRAMI

(1963 - 1969)

A — GELİR SAĞLAYABİLMEK İÇİN YAPILACAK FAALİYETLER :

- 1 — Üye kayıt işi ve aidat toplama,
- 2 — Şelâle gezisi ve kampı tertibi,
- 3 — Konser ve güreş tertibi,
- 4 — Yurt içi ve yurt dışı gezilerinin tertibi,
- 5 — Teberrüler, Özel İdare, Köy bütçeleri ve diğer resmî veya yarı resmî yardımlar.

B — PROPAGANDA ve YAYIN İŞLERİ :

- 1 — Radyo ve Gazetler vasıtasıyla Derneği gayelerinin ve çalışmalarının efkri umumiyeye duyurulması,
- 2 — Şelâle Dergisi çıkıncaya kadar "Meslek" Gazetesi ile Tortum'un çeşitli problemlerinin duyurulması,
- 3 — Fotoğraf, afiş ve broşürlerle Tortum'un tanıtılması,

3. Veteriner Fakültesinin İstanbul'da!! kurulması kararından haberiniz var mıdır, varsa Erzurum'da kurulması için teşebbüslerde bulundunuz mu?

4. Köy İçme Suları için 1965 Bütçesinden ayrılan 5 milyon liranın, 1,5 milyon liranın hangi Vilâyete tahsis edildiğini biliyor musunuz

5. 1955 lerden beri efsaneleşen, Tortum Çimento Fabrikasının, haksız yere önemli kişilerce başka yerlere devri sırasında ne yaptınız?

Elinizi viedanınıza koyunuz ve cevap veriniz. Cevablarımız aynen neşre dilediğimizdir !"

4 — Tortum köylerinde vazife gören Köy İmamları ve muhtarların bir seminerle veya çeşitli yollarla Dernek gayelerine hizmet için bizzat katılmalarının temini,

5 — Turizm Vekâleti, Tarihî eserleri Tanıtma ve koruma derneği ile temasa geçilerek Tortum'un Turistik yerleri ile Tarihî eserlerinin tanıtılması yolunda propagandaya başlamak,

C — İHTİYAÇLARIN TESBİTİ :

1 — İdare heyeti öyelerinin yapacağı gezilerle tesbit edilecek ihtiyaçlar,

2 — Kaymakamlık kanalı ile çevrenin en mübrem ihtiyaçlarının tesbiti,

3 — Derneğe yapılacak çeşitli müracaatların tesbiti ile sıraya alınması.

D — İLK PLÂNDA ELE ALINMASI KARARLAŞTIRILAN İŞLER :

1 — Tortum Ortaokulunda okuyacak öğrenciler için bir yurt binası yapımı,

2 — Fahri Başkanımız Sayın General Tulga ile temasa geçerek ordudan ve diğer teşekküllerden yurt binası ve fakir öğrenciler için gerekli baraka, anza battaniye, elbise, ayakkabı ve benzeri ihtiyaçların temini,

3 — Öğrencilerin iâşesi için Kızılay, Özel İdare, Belediye, Vakıflar, Ticaret Odası, Zahirî Borsası, Bankalar ve yardımesever vatandaşlardan yardım teminine,

4 — Yurt inşaatı için Ordu Kumandanlığı, Erkek Sanat ve Yapı Sanat Okulları Müdürleri de diğer resmî ve özel müesseselerle temasa geçilmesi ve halkla işbirliğinin sağlanması,

5 — Tortum Çimento Fabrikası dökümanlarının, Emlâk Kredi Bankasından alınması ve incelenmesi. Fabrika yerinin meccanen hazır olduğunu Başbakanlık, Devlet Plânlama Dairesi ve takibi için Erzurum sayını Senatör ve Milletvekillerine duyurulması ile yeniden faaliyete geçilmesi,

6 — İçme suyu olmayan köylerin tesbiti ve yapımı işlerinin devlet plânlama dairesi 1964 programına alınması için ilğiller nezdinde temasa geçilmesi,

7 — Köylerde birçok hastalıkların kaynağı olan yüznumaraların fennî olarak inşa edilebilmesi,

8 — Erozyon sebebi ile istihali arttırma yönünden lüzumlu görülen bölgelerde havuzlama bent, kanal yapımının plânlaştırılması,

9 — Kendi yollarının yapımına bedence yardımı taahhüt eden köylerin tesbiti ile Devlet yardımını sağlayarak yolların tavsiye döşeme ve yeniden yollar yapılması üzerinde titizlikle durulması,

10 — Tortum gölü kenarında Balıklı köyü ile yıkıklar ve diğer tabii ve tarihî değerlere haiz köylerin de dinlenme yerleri inşası ve turistik mevkiler haline getirilmesi için Karayolları, Turizm Vekâleti ve diğer ilgillerle temasa geçilmesi,

11 — Vaktiyle Uzunderede kurulan örnek meyve fidanlığının daha müsait bir yerde yeniden ihyası için Üniversite, ziraat müdürlüğü ilgilileri ile temasa geçilip halkın faydasına arzedilmesi,

12 — Meyve cinslerinin ıslahı ve veriminin arttırılması için ilgili makamlarla temasa geçilerek fide temini ile ilâçlanması, aşılması budanma ve gübrenme işlerinin fennî yollarla yapılması, gerekirse borşür veya kurs açılarak müsabaka tertibi suretiyle halkın teşviki,

13 — Fasulye, patates, domates, mısır ve benzeri sebzelerin cinslerinin ıslahı ile verimin arttırılması için Üniversitemizin Ziraat Fakültesi ile işbirliği yapılması,

14 — Yapılan denemeler sonunda oldukça müsbet neticeler elde edilen Tütüncülük, antep ve yer fıstığı yetiştirilmesine önem ve hız verilmesi,

15 — Derneğin Karaköse civarında temin edeceği kaliteli koçlar ve sunî tohumlamalarla hayvan cinsi ıslahının teminine Tortum bölgesinde teminine Tortum bölgesinde tabii ve sunî tohumlama istasyonu kurarak halkın faydasına sunulması,

16 — Aalabalıkları ile meşhur olan dereler ve Tortum gölünde sunî üretim'in Et ve Balık Kurumu ile işbirliği yapılması,

17 — Masrafsız ve bol verimli olan arıcılığın fennî yollarla ihyası, kümes hayvanları ve ipek böcekçiliği yetiştirilmesine teşebbüsle hız verilmesi,

18 — Hayvan gübresinin yakacak olarak kullanılması ve toprağa verilmesi için Dernekçe ucuz yakacak temini cihetine gidilmesi, tabii ve

sun'î gübre kullanmanın faydalarını öğretmen, imam ve muhtar üçlüsü ile köylüye izah ve telkini,

19 — Ziraat müdürlüğü öğretici filmler Üniversite ve sağlık kurumları ile temas ederek filimli konferans, seminer ve kurslar tertibi ve gösterilerle halkın aydınlanması,

20 — Toprağın kısırlaşmaması, erezyonun önlenerek verimli toprak tabakasının korunması için orman tahribinin önlenmesine ve bölge Orman Başmüdürlüğü ile işbirliği yapılması,

21 — Halıcılık, kilimcilik, hasırcılık ve benzeri el sanatlarının geliştirilmesi ve kurslarla öğretilmesi için Millî Eğitim ve diğer ilgililerle temasa geçilmesi,

22 — Uzunderede binası yapılmış olduğu halde bir türlü faaliyete geçemeyen ve halen inşaatı Tortum'da devam eden Sağlık yurtları ile verem dispenseri kurulması için ilgilerle tesama geçilmesi,

23 — Mesken yapımında sıhhi şartların gözönünde bulundurularak yeniden yapılacak binalar için gerekli şartların Kaymakamlık ve ihtiyar heyetlerince tesbit ve tetkiki ile temin edilecek köy tipi ev plânlarının dernekçe ihtiyaç sahiplerine verilmesi,

24 — Köy bütçelerindeki çeşitli giderler adı altındaki ayrılan paraların azamî derecede Derneğimize yardımcı olacak şekilde değerlendirilmesi için Kaymakamlıkla işbirliği yapılması,

25 — Üniversite üyelerinden derneğimize yakın ilgi gösteren Lütfü Ülkümen, Fenski ve Aleksandra ile Herman Varry'dan çeşitli konular üzerinde fikir ve yardım istihsali,

26 — Bütün bu işlerden kooperatifler vasıtası ile yapılabilecek olanlar için gerekli ortamın yaratılması ve yardımlaşmanın sağlanabilmesi için sistemleştirilmesi,

27 — İdare heyeti olarak Tortum ilçe ve köylerine geziler tertiplenip yapılacak hasbihal ve dertleşmelerle çeşetili gayelerin tahakkuku için problemlerin mahallinde tesbiti,

28 — Yapılacak toplantılarda yeni fikir ve ihtiyaçların düzenlenen faaliyet programına alınması, faaliyetlerimizin basın ve radyo gibi yayın vasıtaları ile halka duyurulması, çok lüzumlu olan işbirliğinin sağlanması,

29 — Tortum nüfusunun hızlı artışı, buna karşılık esasen dağlık olan arazinin ziraate elverişsizliği, erozyonla mevcudun da azalması dolayısıyla

yurtiçi ve yurtdışı göçlerde Erzurum Kazaları içinde Tortum halkına ayrı bir muamelenin tatbiki zaruretinin Vilâyete, I. ve İ.B. Kurumu... gibi ilgili makamlara tanıtılması,

30 — Tortum Kalkınma Derneği İdare Heyeti toplantılarının her hafta Cuma günleri saat 18,30 da Ticaret ve Sanayi Odasında yapılması oybirliği ile kararlaştı. 13/6/1963.

Başkan	Üye
Mehmet Pantül	Kadri Topçuoğlu
Başkan	Üye
Coşkun Köycü	Nusret Gedik
Muhasip	Üye
Mete Kızıloğlu	Talât Özkan
Kâtip	Üye
Sadriye Azer	Neriman Kitapçı
Üye	Üye
Murtaza Yarah	Rafet Güner
	Üye

— 2 —

T.K.D. REİSİNİN BİR MAKALESİ

Bilindiği gibi 1963, Derneğin kuruluş yılı ve Birinci B.Y.P. in ilk tatbikat senesidir. Avrupa'ya işçi ihracı da bu yılda başlar. Aşağıya T.K.D. nin ilk Başkanı Mehmet Paktül'ün o zaman neşredilen bir yazısını geçiriyoruz:

AVRUPA'DA TÜRK İŞÇİLERİ VE TORTUM KÖYLÜLERİ

Bir avuç içine sıkışmış Tortum ve köylerinde ilkbaharda bir akın bir göç başlar gurbete. Yaz mevsimi boyunca genç ve işe yararlı tek adam bulamazsınız birçoklarında. Gurbete çalışmağa para kazanmağa gitmişlerdir. Güzün son ayları siladan dönüşler başlar. Ceplerinde 3-5 yüz lirayla köyüne dönenlerde bir kral edası görürsünüz. Kazandığı paranın çoğunu kazandığı yerde bırakanlar, pek az miktarla hatta hiç parasız dönenlerde vardır: Kış köylerin uyku mevsimidir. Evden kahveye, kahveden eve monoton bir hayat başlar. Kazanılan üç beş kuruş lüzumlu yerlere harcanmış, borçların bir kısmı kapatılmıştır. Kahvede 66 ve tabla oyunları ile veresiye çay içmeler başlamıştır. Yine Bahar gelecek yine çalışmaya gidilecek ve hayat aynı şekilde devam edecektir.

Bu durumu ele alan Tortum Kalkınma Derneği dış memleketlere iş-çi gönderme işiyle ilgilenmiş ve aranan şartları hergün gelen mektuplara cevap olarak neşretmeyi uygun ve faydalı bulmuştur.

Dış memleketden vasıfsız işçi talep edilmekte ve ekseriya maden ve inşaatlarda çalıştırılmaktadır. Işçi isteyen memleketler şimdilik Almanya, Belçika ve Avusturyadır.

Dış memleketlere gidebilmek için aranan şartlar şunlardır:

- 1 — Sıhhatli olmalı,
- 2 — 35 yaşından gün almamış bulunmak,
- 3 — Cari sene için askerlik yoklamasını yaptırmış olmak,
- 4 — Nüfus cüzdanında kopuk sayfa olmaması, resmin yeni ve nfusa tastikli olması,
- 5 — Mahalle veya köy muhtarlığından alınacak iyi hal kğı ile C. Savcılığından sabıka belgesidir. Fakat daha önce iş ve işçi bulma Kurumu Erzurum şubesine pulsuz bir mektupla ve dış memleketlerde çalışma isteği belirtilerek müracaat etmek gerekir.

Ücretler acemi işler için yevmiye 50 lira, ustalar 65 liradır.

Lüks lojmanlarda ikmet ile öyle yemeği ve çamaşır yıkama günlük 15 lira karşılığında işveren müessese tarafından temin edilir. Bu memleketlerde çalışacak işçiler yerli işçilerle tamamen aynı haklara sahiptir.

Ayrıca her ocuk için bol miktarda zam verilmektedir.

Bu suretle dış memleketlerde çalışacak işçilerimiz bir yılda ortalama 10 binlira kazanmış olacaklardır ki zaruri masraflar bunun dışındadır. Hakikaten çalışmak ve para kazanmak isteyen Tortum halkından dış memleketlere gideceklere başarılar diler ,enerjik iş ve işu bulma kurumu Md. Sayın Ltfi Aksu'nun gösterdiği alakadan dolayı Tortum Kalkınma Derneği adına teşekkür ederim²¹.

— 3 —

ERZURUM KALKINMA DERNEKLERİ FEDERASYONU PROJESİ

T.K.D. kurulduğu zaman bu teşekkül nüvesinin bir Kalkınma ve Kalkındırma nitesi olarak seçilen Erzurum Vilâyetinin, Vilâyet merkezi'de

21) Bu yazı "Meslek" Gazetesinin 1963 yılı, 109. sayısından alınmıştır

dahil olduğu halde 14 Kaza'da kurulacak benzer Cemaat Kalkınma Derneklerinin Vilâyet merkezinde bir Federatif kuruluşa meydan vereceği tasarlanmıştı. Bunun için bu Kaza'ların bazılarında "Yukarı"nın işareti ve rehberliği düşünülerek Erzurum Valisi Ali Akseven'e aşağıdaki mektup gönderilmiştir :

Çok Sayın Vali Beyefendi!

Türkiyenin bilhassa Doğu bölgesinin iktisadî ve içtimâî kalkınmasının en başta mahallî cemaat ve köy kalkınmasıyla ilgili bulunduğu mâlumdur. Bu düşünce ile Doğunun kültür merkezi sayılan Erzurumda yetişmiş olmak itibarıyla bu bölgeye karşı borçlu olduğumuz vazifeleri düşünen bizler, bir kaç sene evvel eski Vali Fahreddin Bey zamanında Erzurumda bir (Tortum Kalkınma Derneği) kurduk. Maksudumuz zamanla 13 Erzurum Kazasında bu nevi birer (Dernek) kurmak ve bunların ikmâlinde sonra Vilâyet Merkezinde bir Erzurum Kazaları Kalkınma Dernekleri Federasyonu) vücûde getirmek idi. İleride Erzurum Vilâyetine aid plânlama işleri ele alındığı zaman böyle bir meslekî teşekkülün çalışmalarına zemin hazırlayacağı şüphesizdir.

Şimdi bu ameliyenin yalnız birinci safhasında, yani (Tortum Kalkınma Derneği) nin teşekkül devresinde bulunuyoruz. Gerek Fahreddin Bey, gerek Meydanoğlu Hüseyin Bey bu (Dernek)e dilek ve recalarımız neticesinde samimî alâka gösterdiler ve bâzı toplantılarına katılıp alakalarını izhar ettiler. Şimdi de sizi bu maksadla rahatsız ediyoruz.

Mühim işleriniz arasında sizleri fazlaca tâciz etmemek için yalnız sunu rica edeceğiz: Kıymetli zamanınızın bir kaç ânını Erzurum'daki (Tortum Kalkınma Derneği) İdare Heyetiyle müşterek bir toplantıya hasretmek! Derneğin Reisi Beldenin tanınmış iş adamı Talât Özkan, Reis Vekili Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Asistanlarından Coşkun Köycü Beylerdir. Lütfen Derneğin hazırlayıp zaman ve yerini size bildireceği bir toplantıda Derneğin dava ve meseleleri hakkında kâfi derecede bilgi edinileceği şüphesizdir.

Peşin teşekkürlerimizle...²².

Tortum Kalkınma Derneği
Sosyal Müşaviri
Prof. Orhan TUNA

22) Bu mektup, Erzurum Valiliğine gönderildikten bir müddet sonra bir Erzurum Gazetesinde, Gazetenin şu notu ile neşredilmiştir :

Biz de Sayın Profesörün recasına katılırız. Esasen 13 kazamıza ve Vilâyetimize nümune olan Tortum Derneğinin başında Talât Özkan'la, meşhur

NEŞREDİLMEMİŞ İKİ HATIRA NOTUNDAN PARÇALAR

Umumiyetle Kalkınma Dernekleri Devlet ve Hükümetle münasebetler tesisi hususunda yazışmalar bakımından biri Devlet Merkezindeki resmî ilgililer, ötekisi mahallî idare mensupları olmak üzere iki nevi "insan"la temas ederler. Mahallî olanlar Valilerden Muhtarlara, umum müdür veya müdür, memurlar olmak üzere kademelenirler. Dernekler adına temas edecek Dernekçilerin, kooperatiflerle sendikaların muhtaç oldukları *önder, lider, rehber* tipine uygun mümessiller olması gerekir. Bizde yanlış anlaşılan bir demokrasi oyunu gereğince İdare Heyetlerinin rastgele değişmesi, dinî, mesleki veya siyasi telâkki farklarının Dernek menfaatlerini çığneyecek derecede seçimlere tesiri, Derneği de, hedeflerini de unutturur. İdare adamları, karşılarında dava sahibi Dernek temsilcileri göremeyince, hele kasaba ve köylerde birbirleri aleyhinde bulunan üyelerile karşılaşınca Dernekçi - İdareci işbirliğinden ortada eser kalmaz. Ancak anlayışlı, cemaat kalkınmasının sırrına ermiş bazı idareciler, ilk kuruluş heyecanını kaybetmiş Dernekleri hedeflerine doğru sevk-etmesini de başarmakta, bazan Dernek içinde ahenk tesisine bile yardım etmektedirler.

Cemaat Kalkınması artık kendine mahsus bir sosyal bilgi kolu olduğuna göre örnek Dernekçilerle Örnek İdarecileri hem tasvir, hem de Seminer ve Kurslar vasıtasıyla tanıtmaya hususlarına ehemmiyet verilmelidir. Hele her iki tip "İnsan"lara ait tasvirler, çevrede yeni "İnsan"ların belirmesine de hizmet ederse aynı zamanda pedagojik bir hizmet de görülmüş olacaktır.

Gerek 1960 sonrası devrede, gerek daha önceleri, hatta Cumhuriyetten evvelki devrelerde memlekete hizmet için resmî şahsiyetler arasında *mülkiye sınıfı* mensupları en elverişli durumdadırlar. Bir Vali, bir Kaymakam, hatta bir Nahiye Müdürü ve nihayet köyün Valisi demek olan Muhtar çevresinin halkefkârını lüzumlu bulduğu hizmetler peşinde seferber kıldığı nisbette muvaffak olacaktır. Şu şartla ki İdareci, işgal ettiği

Köycü Hüseyin Bey'in babasına lâyık genç ilim adamı Coşkun Köycü, Gazeteci Arkadaşımız Sadrettin Müftüoğlu, Gayretli Vilâyet Meclisi Üyesi Mur-taza Yaralı, çalışkan kadın muharir Neriman Kitapçı ve Öğ. Sadriye Özer bulunmaktadır. Valimiz sayın Ali Aksever, bu değerli Dernekçilerle dertleşirse aynı zamanda Erzurum'a elektrik veren şelâle kasabasının mes'elelerine de vakıf olacaktır. (Bk. Hür Söz: 21.1.1965.)

makamı bir *rutin*, bir dinlenme sandalyesi şekline sokmasın. Plânlı kalkınma devresinde sosyal morfolojinin molekülü sayılan köyler için Kaymakamlara yüklenen Hükümet-Halk beraberliğini temin işi de rutinlikten uzaklaşmayı son derece gerektirir.

Vilâyetlerden ziyade Kazalarımızın kollektif hafızaları, adları ve hizmetleri hatırlanabilen mülkî âmirler hakkında verilmiş *notlar* için başvurulacak bir kaynak teşkil eder²³. Bu maksatla Tortum kaza ve köylerinde yapılan bir soruşturma ile vardığımız hükümleri, Kaymakam adı zikretmeksiznin şu şekilde sıralıyoruz:

... Bey kazayı imar hususunda büyük bir gayret göstermiştir.

... Bey, ziraî işlere büyük bir ehemmiyet vermiş, tahrip edilen orman ve ağaçların sahalarını ağaçlandırmış, kâr getiren kavakçılık hevesini köylere kadar halka aşlamıştır. Fakat pek az kaldı...

... Bey, sade ve resmî evrak havalesiyle vakit geçirmiştir.

... Bey, köylülerle dertleşmeği bilmiş, istidalarımızı ekseriya kendisi yazıp takip etmiş, neticelerini Muhtarlar vasıtasıyla iş sahiblerine bildirmiştir.

... Bey, "çok medeniyetçi" idi.

... Bey, çok okuyan, kültürünü her gün artıran, Hükümet - Halk işbirliğini başaran, Tortum'dan geçen Şelale hattından Tortumun istifade edememesine son derece sinirlenen ve bütün gücü ile kazayı electriğe nihayet kavuşturan bir kaymakamdı. Kalsaydı, yahut Bakanlıkca bırakılsaydı Hat üzerindeki köyleri de eski idare lambalarından, yahut sarı çam kütüklerini bütün gece boyunca yakmadan ışık, "Şavk" ihtiyacını karşılamadan kurtulacaktı.

T.K.D. azalarından birinin neşrini düşündüğü (Dernekçilik Hatıraları) nda rastladığım birkaç sahifeyi bir İdareci, Cemaatci insan tipini anlatmak için buraya naklediyorum.

23) Bu kıymet hükümlerini son 30 yıl esnasında vazife gördüm Tortum Kaymakamları hakkında bizim için notlar tesbit eden M. Kardeş'in Raporundan naklediyoruz Rapor sahibi sık sık kaymakam değiştiren Merkezi İdaresinin, dolayısıyla zararlı bir harekette bulunduğu işaret etmektedir. Bu işarete, müsbet icraatta bulunan kaymakamlar hakkında menfi ve egoist davranışlı politikacı yurttaşların İdare'yi ifsat etmelerini ilâve etmek gerek!

Tortum

7. Mayıs. 1963

Bugün birkaç arkadaşla Tortum'a geldik. Şipek'den sonra tabiat ne kadar güzelleşiyor! Yetmiş Km.lik yolun her Km.si, bizi apayrı bir iklime götürüyor.

Anadolu'nun şehirlerinde değilse bile kasabalarında eğer tamdık bir çevre yoksa önce Kaymakamı veya Belediyesini ararsınız. Biz de doğru Hükümet konağına uğradık. Sevimli çehresiyle kaymakam bey bizi karşıladı. Bir kurs hazırlığı ile meşgul. Zaten 1963, Plân devrine giren Türkiyenin her tarafında adına "Toplum" denen bir kalkınma, gelişme ve yükselme gayreti var! Kurslar, seminerler birbirini kovalıyor! Doğu'nun Kuzey'e giden bir yolu üzerinde bulunan Tortum'da ve Erzurum'un her kazasında da bu aynı Kurs hazırlığı! Tortum kursu öğleden sonra başladı. Mayıs, Haziran ve Temmuz da üç ay devam edecek. Kaza müftüsü Din derslerini, bir İlkokul öğretmeni tarih, Kaymakam ise Coğrafya ve Yurtbilgisi derslerini veriyorlar. Ayrıca bir de Muhtar kursu tecrübesi bizim Kaza merkezinde bulunduğumuz günlerde başlayacak. Hareketin havasını teneffüs etmeğe ve geç vakitlere kadar kalmağa kararlıyız.

Kaymakam Yurdakul, önce Tortum Kalkınma Derneği'nin kuruluşundan ve bir kısım kurucularının kendisi ile birlikte toplantıda bulduklarını söyledi ve sözü Dernekcilerden birine verdi:

— Değerli Hemşeriler! Toplantıyı Aşık Veysel'in destanı ile açan Kaymakamınızla aranızdaki sevgiyi doğrusu çok takdir ettik. Biliyorsunuz : Bir müddetten beri Hükümet, Halkla, sizlerle anlaşmak ve işbirliği yapmak istiyor. Gayretli kaymakamınız buna aracılık yapıyor ve dertlerinizi, kaygılarınızı Hükümet makamlarına iletiyor. Fakat sizler, yani 67 köyün muhtarları, öğretmen ve İmamları ve bütün kaza halkı da kendi aralarında toplanmalıdırlar. İşte bu maksatla bir Dernek kuruldu. Maksadı Tortumun ve köylerinin ihtiyaçlarını karşılamak, Kazada Kaymakam, Vilâyette Vali ve Ankara'da Hükümetle temas ve dileklerinize aracılık etmektir. Bu yıl iki işi ele aldık: Birisi on seneden beri láfımı işittiğiniz, bir aralık bacasının tüttüğünü bile görür gibi olduğunuz Çimento Fabrikasını Kazanızda kurdurmak, öbürü kazada açılmış olan Orta Mektepte okumak isteyen, fakat buna imkân bulamıyan çocuklarımız için Mektep yanında bir barınak, bir yurt kurmak, sonra da şelalenin ışığından Tortumu ve köylerini faydalandırmak! Kurulan Dernek için Tapu memuru Ramiz Bey, Hükümet konağı altındaki tek göz yapısını kullanabileceğimizi söyledi. Levhasını da astık. Kaymakamınız, öğretmenler Derneği

yanındaki bir arsayı Talebe yurdu olmak üzere 500 lira gibi çok ucuz bir karşılıkla Derneğe temin etti. Yakında 50 kadar çocuğumuzu burada inşa ettireceğimiz binada barındırmak mümkün olacak...

Muhtar kursunun başlaması vakti geldi. Zamanımızı almıyacağım. Sizden istediğimiz Derneğinizi her zaman ziyaret etmek, köylerinizin her birinden en az on aza kaydettirmek, birlik halinde çalışmaktır. Hepinize Allah'dan muvaffakiyetler diler, bize bu toplantıda bulunmak imkânını hazırlayan, adının da tam sahibi olan Yurdakul'a kendi adıma ve arkadaşlar namına teşekkür ederim.

Bu konuşmanın arkasından Kaymakam bey, de bize memnunluğunu bildirdi ve Aşık Veysel'den yeni ve henüz etrafa yayılmamış bir destanını heyecanlı bir eda ile okudu:

UYAN YURTTAŞ !

Devir Cumhuriyet, asır yirincinci
Uyan bu gafletten uyuma Yurttaş!
Dünya Kanatlanmış, aya gidiyor
Uyan bu gafletten uyuma Yurttaş!

Birçok sarı öküz varsın yayılsın
Set çekme gözlere, herkes ayılsın
Her köşeye bir fabrika kurulsun
Uyan

Destekle fakiri ,okut yetimi
Bu âdetler dinimizce kötü mü?
İdrak eyle hidrojeni, atomu
Uyan

Zarar gelmez sana, çekinme nazdan
Günahın korkusu çıkmıyor bizden
Vazgeç demiyorum sana namazdan
Uyan

Hiçbir şey yapmazsan dik bir kavak
Boş gezme derler serseri, salak
Gözlerini dört aç dünyaya bir bak!
Uyan

Muhtarların çevresinde kendi dil ve ifadeleriyle bir destan okuyan kravatlı "Münevver" le kucaklaşma, anlaşıp birleşme orzusu dalgalanıyor!

10. Mayıs. 1963

67 Tortum köyünün çoğunu gezdik. Zaten Dernekçilerin bir kısmı bu köyleri tanır. Her köy bir dert yatağı. Bunlardan biri sellerin kemirdiği bir dereden çıkılan bir dağ başında: Çamhyamaç! Halkın iki derdi var: Cami, Mektep. Gerçi 1940 larda Maarif Müdürü Ali Oğuz Bey, bu dağ köyüne Plânlama ve Kalkınma meselelerinden bahsedilmediği bir zamanda mektebi ve öğretmenini temin etmiş. Fakat şimdi 100 kadar köy çocuğu için tehlikeli bir durumda. Cami ihtiyacım eski bir Hristiyan ma'bedinin içinde kerpiçle ayrılmış bir köşe karşılıyor. Ne yapmalı?

Dernek Azalanna cevap veren bir ihtiyar:

— Biz Cami işini düşünürüz. Ve lâkin şu çocukların mektebini siz düşünün!

Erzuruma döndüğümüz zaman Vali Fahreddin Beyi ziyaret ettik. Bizze Maarif Müdürü İbrahim Beyi sağlık verdi. Görüşme sonunda Müdür:

— İmkânını düşünelim!

cevabını verdi. Ertesi sene köy halkının coşkun bir gönüllükle hazırladığı bazı inşaat maddeleri, Müteahhidin sel yatağı taş deryası dereden geçen inşaat levazımı yüklü kamyonu dağ yamacındaki köye yaklaşabildiği kadar yanaşmış ve yükünü boşaltmıştı.

Erzurum Maarif Müdürü Pehlivanoglu İbrahim Bey ideal bir cemaatci. Dernekci'nin derdini anlıyor. Bir şairin:

Ayînesi iş'dir kişinin lâfa bakılmaz!

diye tasvir ettiği idareci tipi! Aceba 1964 sonunda inşasına rehberlik eden Pehlivanoglu'nun adına mektebin içinde bir köşeye bir işaret konmuş mudur? diye düşünüyorum!

— 5 —

SAGLIK OCAKLARI HAKKINDA

I. Beş yıllık Plân'dan çevrenin en mühim istifadesi Sağlık Merkezi ve Ocakları yönünden olmuştur. Kazanın emektar ve emekli Sağlık memuru Asaf Güner'in onbeş seneden beri bir Dernek kurma suretile peşini takip ettiği Sağlık Merkezi nihayet 1963 den sonra Beş Yıllık Plânda gözönüne

alınmış, 750,000 liraya mal olan Merkez nihayet 1966 da gerçekleşmiştir. Bundan başka kavuşak noktası teşkil eden birkaç köyde Sağlık Ocağı tesisi işi kaza merkezindeki Sağlık tesisinden hemen sonra ele alınmış, bu esnada Tortum Kalkınma Derneği bunlardan birinin Tortum-Şelâle-Artvin yolu üzerinde, yerleşme mahalli olmayan, fakat merkezi vaziyeti, standart yol üzerinde, Gölbaşı ile Gölbaşı köyü arasında bulunması bakımında yeni bir iskân yeri olmağa çok elverişli bir mevkide inşası için gayretler sarf etmiş ise de Raporumuzda teklif edilen yerin iskân yeri olmadığı düşüncesi ile Erzurum Sağlık Müdürlüğüne gözönüne alınmamış, dört Ocak için aşağıdaki köyler seçilmiştir:

- 1 — Uzundere (Bucak),
- 2 — Yukarıkatıkh (Köy),
- 3 — Şenyurt (Bucak),
- 4 — Esendurak (Köy)

T.K.D. nin beş yıllık ömrü esnasında meşgul olduğu kalkınma gayretleri arasında I. Beş Yıllık Plânın tatbikatından olan Sağlık Merkez ve Ocaklarından kazanın faydalandırılması bulunuyor. Bu gayret şelale civarı köylerinin T.K.D. ne başvurması ile başlamış, iki sene boyunca çeşitli şekillerde devam etmiştir. Halkın müracaatına göre Kaza Merkezinde vücade getirilecek Sağlık Merkezi bahsi geçen köyler için tatmin edici değildir. Her ne kadar Kaza Merkezindeki kuruluştan sonra Uzundere için de bir Merkez düşünülüyor isede oldukça gelişmiş olan bu Bucak Kaza merkezine yakın olması nisbetinde şelale çevresi köylere uzaktır. Kaldı ki adı geçen Bucak ana yol dışında ve dere ötesinde bulunmaktadır. Buna karşılık Tortum gölü başı, Erzurum - Artvin yolu üzerindedir, ve birkaç köyün kavuşak noktasını teşkil etmektedir.

Halkın selim aklından kuvvet alan bu tasavvuru T.K.D. tarafından yerinde yapılan soruşturma ve müşahedelerin neticesini uygun bulunmuş, birkaç seneden beri Derneğin müşavirliğini yapan İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Profesörü Orhan Tuna tarafından bir Rapor hazırlanmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz noktalardan hareket eden Rapor, Cemaat Kalkınması yönünden istenen icraata yol açmamış ise de ileride Halk-Devlet işbirliği şekillerini inceliyecek tarihe için bir vesika mahiyetindedir ve buraya geçirilecek değerdedir.

Rapor T.K.D. İstanbul Şubesine hazırlanmış, Erzurum Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne ve Erzurum Mebus ve Senatörlerine bildirmek üzere Erzurum Umumi Merkezine gönderilmiş, Erzurum gazetelerinin de samimî alakası ile desteklenmiştir. Bir Mahallî gazeteden aynen neşredilen bu Raporu aşağıya geçiriyoruz :

Bu defa mahallinde yapdan müşahadeler, çevre köylüleriyle temaslar neticesinde aşağıdaki raporu, Erzurum Umumi Merkezimizce ilgili resmî makamlara verilmek üzere takdim ediyorum. Şöyle ki :

1 — Beş yıllık kalkınma plânında Tortum kazasının üç yerinde (Sağlık evi) yapılmasına ve kurulmasına karar verilmiş, Tortum halkının yerleşme mahallerine göre bu yerler gerçekten ilmi esaslara, coğrafi ölçülere uygun şekilde tayin edilmiş, bu durum Tortum Kalkınma Derneği tarafından da halka vakit vakit anlatılmış, üç (Sağlık) binasının vücade getirilmesi için iş gücü temini gibi halk-devlet arası işbirliğinin psikolojisi yaratılmıştır. Bu üç yer, bilindiği gibi şunlardır. 1) Kaza merkezi Tortum, 2) Gölbaşı, 3) Uncular.

2 — Derneğimiz, bu üç sağlık evi mahallini çevrenin coğrafi şartlarına nisbeten uygun bulmuş, Kaza merkezinde bulunması zaruri olan birincisi için esasen, Kaza Sağlık memuru Asaf Güner, senelerce evvel (Tortum Sağlık Merkezi Kurumu Derneği) ni vücade getirmiş, şimdi bu tasavvurun Derneğimize karşı yüksek bir ilgi gösteren Valiniz ve Kaymakamınız tarafından da takibi neticesinde gerçekleşmesi Kaza halkını son derece memnun etmiştir. Kaza merkezindeki bu Ev tabii olarak iki diğeri için de bir takviye merkezliği yapacak, diğer Sağlık Evleri için bir yetiştirme yuvası olacaktır.

3 — Diğer iki merkezin Tortum-Artvin yolu üzerinde, yola yakın köylerde inşası, Erzurum bölgesi plâncılığında niimune sayılmağa değer isabetli görüş mahsulüdür. Gerçekten Uncular, kaza merkezi ile şelale arasındaki köylerin mühim bir kısmı için en tabii orta noktadır. Keza Gölbaşı'da Uncular ile Çağlayan arasında bir ikinci tabii orta nokta teşkil eder. Üstelik, bu nokta, Tortum gölünün başı olma itibariyle bir kat daha ehemmiyet kazanmaktadır. Gölbaşı çevresi köylerinin muhtarlarından Derneğimize gönderilen notlar (Tortum gölünün tesiriyle sıtma, romatizma vesair hastalıkların ve hastaların Erzurum'a şöyle dursun, Tortuma dahi gönderilmesindeki güçlüklerden, hatta imkânsızlıklar) dan acı acı bahsetmektedir. Bu yüzden Gölbaşı Merkezi, sıhhi ve sosyal faydaları çok büyük olan bir mehalde inşa edilmiş olacaktır.

Bu ciheti çok iyi anlayan çevre halkı, köy kalkınması prensibini teşkil eden (Halk-Devlet Beraberliği) ne uygun bir davranışla derhal hibe yolu ile arazi temin eylemiş, işbu arsa, Nafia İdaresince gönderilen teknisyenler son derece uygun bulunmuş, hatta inşaat hazırlığına bile girişilmiştir. Ayrıca inşaat hazırlıklarına başka çeşit yardımlar da düşünülmektedir.

4 — Fakat son günlerde Gölbaşındaki (*Sağlık*) yerinin *Uzundere'*ye nakledileceği şayiası halkın son derece müttessir etmiş bulunmaktadır. Bu tessürün hissi sebeplerle asla alâkası olmadığına objektif coğrafi sebeplerin (*Uzundere*) yi değil, (*Gölbaşı*) nı gerçek merkez olarak gösterdiğine emin olduğumuz için *Tortum* haritası üzerinde durumu inceleyen müşavirliğimiz aşağıdaki mülahazalara dayanarak bu değiştirmenin asla doğru olmadığını belirtiyor:

a) Plânlamada seçilen üç mahal *Tortum* Deresinin ik tarafındaki köylerin en yakın uğrak yerindedir;

b) *Uzundere*, *Tortum* kaza merkezindeki *S. Evinden* kolayca faydalanabilecek bir mesafededir;

c) *Gölbaşı* sağlık merkezinin *Uzundere*ye nakli *Denizbaşı* etrafındaki köyler, hususıyla *Gölbaşı*, *Çamlıyamaç* için hastalık merkezi sayılan ve ekseriya münakale vasıtalarımız için aksaklıklar arzettiği kış aylarında tamamen faydasız olacaktır;

d) Muhtemelen her hangi Sağlık Evi yerinin değiştirilmesi objektif esaslara dayanan ve incelemelerden sonra tâyin edilen üç Sağlık Evinin sevgi ve sempati ile karşılayan çevre halkın ruh haline menfi tesir icra edecektir.

5 — Bundan başka *Gölbaşı Sağlık* eğer *Gölbaşının* kendisine yeni yol üzerindeki kahvelerin bulunduğu çevrede inşa edilecek olursa geleceği çok ümit verici olan yeni bir iskân mahalli için imkânlar da hazırlanacaktır. Bu suretle *Tortum-Artvin* yolu üzerinde gölün vadettiği iç turizm, ziraî kooperatificilik, hayvancılık için de yeni, modern bir iskân yeri hazırlanmış olabilir, bu takdirde, çevre köylerine devlet teşebbüsüne büyük ölçüde yardımlarda bulunacağı beklenir. İlgili köyler bu yardımları va'd etmektedir.

6 — Eğer müstakbel *Gölbaşı Sağlık*ten faydalanacakları için çevrenin köy muhtarları tarafından bize bildirilen şayia (yani *Gölbaşı* yerine *Uzunderenin* ele alınması) doğru ise bunun önüne geçilmesi için *Dernek Umumî Merkezinin* *Erzurum Vilâyeti kanaliyle* *Erzurum Sağlık* ve *Bayındırlık Müdürlüklerine*, hatta doğrudan doğruya *Devlet Plânlama Teşkilâtına* müracaat edilmesi uygun olur.

Saygılarımızla.

T.K.D.
İstanbul Şubesi Reisi
Prof. Z.F. Fındıkoğlu

T.K.D.
Umumi Merkez Sosyal Müşaviri
Prof. Orhan Tuna

BİR DERE DEDİ VE BİR RAPOR

Tortum'la alâkalı alt - yapı icraatının başında Kaza merkezinden itibaren Şelaleye kadar uzayan dere derdi bulunmaktadır. Orman tahribatı çevreye müstesna bir güzellik veren bu dereler — zira asıl derenin iki tarafında bu dereye varan bir çok dereler vardır — çok değil, yarım asırlık bir devrede dert, felaket ve musibetler faktörü olmuştur ve halâ da olmaktadır.

Bu derenin islahı "Tortum Meseleleri" nin başında gelir. Uzunluğu 30-40 Km. yi aşan erizyonları ile atrafını gittikçe daha çok kemiren, zaten yetersiz olan ekim sahasını daha da daraltan, yoksulluklara sebep olan bu derenin düzeltilmesi, hakimiyet altına alınması şüphesiz ne bir Vilâyet, ne de evleviyetle bu Vilâyetin 13 Kazasından en yoksulu olan bir Kaza'nın kendi işidir. Erzurum alt-bölgesinin en başta gelen alt-yapı işi olarak Devlet'i işe davet etmek, İ. ve I. B. nı harekete geçirmek lâzımdır.

Hemen şunu da kaydedelim ki Tortum Deresinin zaptırapta alınması çok uzun olmyan bir va'de sonunda yalnız masrafını kapatmakla kalmıyacak, Erzurum alt-bölgesi için bir servet, refah ve turistik kazanç vesiyesi de olacaktır. Kendisine verilen hizmet fırsatını sadece Erzurum Belediyesi sınırları içine hasretmiyen, beldeyi hinterlandları ile bir *bütün* olarak düşünen Erzurum Belediyesi Tortum deresi problemi için hazırladığı bir mühim Rapor'da şöyle diyor²⁴.

— "Tortum deresinin yatağı tanzim edildiği takdirde 15 milyon M² Ziraat ve fidanlık arazi elde edilebilecek ve bu tanzim ameliyesi için ancak 8,5 milyon lira sarfedilmek gerekecektir. Elde edilecek arazinin bir lira hesabıyla değerinin enaz 15 milyon lira edeceği de bedihâdir. Asıl fayda bu havza halkının toprak sıkıntısı sebebiyle her yıl artan nüfusunu besleyemez hale düşmesi neticesi muhacerete mecbur olmasını önlemiş olmaktadır. Bu suretle yalnız dere yatağını değil, dere havzasını kurtarmış olacağız. Esasen dere havzası denince dere yatağı, yan dere yatakları ve derelerin etrafındaki yamaçları kastediyoruz. O halde üç konu meydana çıkıyor. Türkiye de bu üç konu ile ilgilenecek müessesede vardır. D.S.İ., dere yataklarının taşkın koruma konuları ile, T.S. Bölge Müdürlüğü yan

24) Bk. H. Nalbantoğlu Bir Rapor. Bu rapor sonradan mahallî bir gazetede neşredilmiştir: "Milletin Sesi", Erzurum, 16 4.1966; Eroziyonun elektrik hattı direklerini sökmesi — ki bir kaç noktada şimdiden başladı — Erzurum ve sanayiini de tehlikeye düşürebilir.

derelerin yatak düzenlemeleri sedler ve göletler teşkili ve hatta erozyon tedbirleri konularıyla, Orman Baş Müdürlüğü de yamaçların, bilhassa Orman arazisi yereylerin ağaçlandırılması ve teraslanması suretile erozyona mani olunması vazifesile meşgul olacaktır. Demek ki mesele bu üç teşkilâtı bir hedefe doğru sevketmekten ibarettir.”

Yukarıda belirttiğimiz gibi bir Vilâyet Belediyesinin, şehirden 100 Km. uzaktaki bir dere işi ile bu yakın ilgisi sebepsiz değildir. Bir defa ilmi yönden hiç bir Belediye, belde sınırları ile başbaşa kalmamalıdır. Sonra idarî bakımdan şehir sınırları yakın ve uzak bir sahaya doğru uzanmış bir sosyal uzviyettir. Kaldı ki Şelale Santralını İller Bankası Erzurum Belediyesine devrettiği için elle tutulur bir menfaat meselesi ile karşılaşırız. Raporun bir kısım mülâhazaları bu nokta ile alakalıdır:

“D.S.İ., T.S.B., ve O.B. ile ilgili konular, ehemmiyetine rağmen Beş Yıllık Plânlara alınmamıştır. İşin ehemmiyetini belirtmek için söyleyelim. Belediyenin bu havzanın kaderine sıkı sıkıya bağlı 55 milyon liralık bir tesisi olan Tortum santrali tesisleri de bu havzanın bitim noktasındadır. Gerek bu tesisin yerinin, gerek Tortum gölünün ve hatta bu havzanın turistik değeri konusu da bu öneme eklenebilir. Hülâsa olarak üç yönlü faydaları olan Tortum dere havzasının erozyon ve taşkın işlerinin bir an önce ele alınması kanaatinde olduğumuzu ilgililerin dikkatine sunmağı bir vazife bilmekteyiz.”²⁵

Bir Vilâyet Belediyesinin, aynı Vilâyetin bir kazası ile alakalı bir alt-yapı işi ile bu ilgisi ne kadar takdir edilse azdır. Mamafih bu alâka, dolayısıyla Vilâyet Belediyesinin beledi meseleleri ile ilgisiz değildir. Zira bu belâlı Dere ucunda beldeye ışık veren Şelale Santrali vardır. Sonra sert iklimli Vilâyet merkezi için bir Marmara, bir Batı bölgesi iklimini 50-60 Km. de görmek nimeti! Nihayet Erzurumu Karadenize bağlayan en kısa yol üzeri... ilh. Şu halde Vilâyet Belediyesi, bir Kaza ile beyhûde meşgul olmuyor demektir.

Şunu da ilâve edelim. Dere yok, dereler vardır. Hele içlerinden bunları şah'ı alan asıl dere var²⁶. Önceleri ensiz olan bu dere etrafını yalaya yalaya sel'siz zamanlarda taşderyasıdır : Denizbaşından Öşvank'a giden dere!

25) Bk. Aynı Rapor.

26) Bu belâlı, fakat tabiate hâkimiyet tesis edilirse "nimet" olacak dere'lerden biri de Uzundere deresidir. Bk. İ. Ö. Ağabeyoğlu : Azort dere-sinin aldığı tehlikeli durum, 1963, "Tortum hakkında, iktisad', içtimaî araştırmalar" içinde, Sf. 31.

Türk devrinden önceki zamanda derenin dağa varan ucunda bir tapmak inşa edilmiştir. Denizbaşmdan itibaren soldan orman içi bir yolun mevcudiyetini gösteren izler ve belirtiler bugüne kadar gelmiştir. Fakat sonraki asırların erozyonları bu izleri kapamış, ortada taş yatağı dere kalmıştır. Buralarda insan ve eşya nakleden hayvanların taş deryasından geçişleri, herhalde bir "Hayvanları Koruma Cemiyeti" azalarını şiddetli protestolara sevkedecek izdırap verici bir manzaradır!

T.K.D., Türk devrinden önceki Tapınak yolunun krokisini yaptırarak, kuruluş yılı olan 1963 de alâkalı resmi makama vermiş, I.B.Y.P. in 1964 Plânında ele alınacağı T.K.D. ne bildirilmiş, fakat o devrin Erzurum Nafia Müdürü Cengiz Beyin başka bir vazifeye nakli yüzünden geri kalmış, halâ da kalmakta bulunmuştur!!

— 7 —

KEÇİ DERDİ

T.K.D. nin her sene belli zamanlarda çevre ile temaslarındaki öğütlemeler içinde Kıl Keçisi ile alakalı nasihat, birkaç köy cemaatinde rehber-insan'ların bulunmasından ötürü müsbet neticeler vermiş; hatta "Peki! Fakat ne ile geçiniriz!" sorgusunu ileri sürenleri bile doğru yola sevkemiştir. Hususî fertlerin, ve teşekküllerin bu neviden telkinleri resmî şahsiyetler, meselâ Vali Paşalar, Kaymakam Beylerce desteklenirse alman netice daha geniş olacaktır²⁷.

Cemaat Kalkınması için alınması maddî fedakârlık istemiyen, daha ziyade anlayış ve zihniyet değışikliği istiyen durumlardan birini, Keçiden şikâyet bahsinde görüyoruz.

Birinci Dünya Harbinden önce ormanları ile Türkiye ormancılığında yeri bulunan Tortum ormanları son yarım asır zarfında "açma" ların sebebi olduğu ve erozyonları hazırhyan bir sahne olmuştur. Bunun yanında keçİ derdi de yer almaktadır. T.K.D. nin kurulduğu 1963 de Tortum köylerinde bir tedkik seyahati yapan Dernek Heyeti, son çeyrek asır zarfında Valiler ve Kaymakamların bu dert üstüne eğilmediklerini müşahede ettik. Yalnız 1963 de halk şairi'nin destanı ile söze başlayan genç ve

27) Çevre'de Valiler için Paşa, Kaymakamlar için Beg, Beğ denmekte dir. Mamafih, yeni kuşaklar "Paşasız ve Beysiz" olarak ne demek olduğu bilirimiyen "Sayın" sıfatını, tıpkı şehirli halk gibi ve onları taklit ederek kullanmağa başlıyor!

gayretli Kaymakam Yurdakul Önen tek tek köyleri çevrenin diğer resmî temsilcileri ile birlikte gezerek her şeyden önce *aydınlatma* vazifesini ifaya başlamıştır. Bir Erzurum gazetesinin röportajından şu paragrafları nakletmekten kendimizi alıkoyamıyoruz:

— Geçenlerde bir köylü, sizlerle beraber güzel Tortum'un, Tortum'la birlikte Vilâyeti, Bölgeyi ve nihayet bütün yurdu felâkete sürükliyen bu dertten bahsederken “geçinmemiz keçiden! Onu da kaybedersek halimiz nicolur?” dedi. Dedim ki : — Böyle demeyin! Her şey yapabiliriz, neler yapacağımızı hep birlikte düşünelim. Keçi hepimizin davası. Köylünün yüzü gülmeden bu memleketin yüzü gülmez. Köy kalkınması olmadan memleket kalkınması olmaz. Gelin elele verelim. Geçen sene geçiyi Bağbaşıdan kaldırdık. Önce köylü istedi, biz de destek olduk! Bundan sonra Pehlivanlı köyü keçiyi kaldırdı. Birgün baktım ki bir dilekçe ile benim halkı tazyik ve tehdit ettiğim bildiriliyor: Kaymakam keçiyi kaldırtıyor, diyor! Keçiyi kaldıran köyler ölmediler. Şimdi muhtar da dinliyelim, bu millî felâkete çare bulalım. Sizin de yüzünüz gülsün.”

Gazete devam ediyor.

— Kaymakamdan sonra mikrofonu Erzurum Orman Baş müdürü, Oltu Orman İşletme Müdürü, Oltu Kaymakamı, bir orman işçisi, Oltu İlköğretim Müdürü, Tortum Orman Bölge Şefi, Sağlık Ocağı Tabibi, Belediye Başkanı aldılar, orman ve fidanlar hakkında konuştular. Uzundere Nahiyesi Erikli mahallesi İmamı ağaç hakkındaki âyetlerle köylüyü aydınlattı. Kaza Ziraat Teknisyeni köylü geçimine değinerek neler yapılırsa köylü kıymet bilir dedikten sonra 1966 yılında yapılacak toplu köy kalkınmalarından, icraatlarından bahsetti. Bu arada toplanan 23 muhtardan Balıklı, Dikyar, Aşağı Katıklı, Merkez, Kaledibi Mahalleleri, Çevizli, Ulubağ ve Şenyurt muhtarları mikrofonu alarak:

— Artık yağmurdan husule gelen seller eskisi gibi bulanık değil, billür gibi akıyor. Su üstelik toprağımızda kalıyor. Rüzgârımızın esmesi başkalaştı. İklim değişti beğim! Keçi çok muzir bir hayvanmış meğer. Otun üstünü yedikten sonra kökünü tırnağıyla eşip çıkartıyor! Ben de bugünden itibaren keçiyi köyümden kaldıracam. Yeter ki âmirlerimiz bize yardım etsinler...

Pehlivanlı köyü keçiyi 1963 İlkbaharında yasak etmişti. Yeşil vadide ilerleyerek Bağbaşı köyüne çıktık. O anda okul sıralarında hocalarımızın bize anlattığı Amerikanın Almanyanın o muhteşem millî parkları gözümün önüne geldi. Sanki kendimi Tortum'un Bağlarbaşı köyü değilde o

parklardan bir tanesinin içinde zannettim. Yer yer ardıc ağaçları biraz yukarıda sarı çam fidanları öbek öbek deve tabanları tavşan kulakları fidan ve fundalıkların dibinde yemyeşil bir örtü yaratmışlarki tarifi imkânsız...

Biz bu cıvıl cıvıl kuş sesli yeşil kırları seyrederken etrafımızı çeviren köylülerimizin tebessümü, sonsuz neşeli bakışları el'an gözümüzün önünden gitmemektedir²⁸.

Bununla beraber Keçi Mücadelesinin çevrede umumileşmesi için "Peki! Fakat ne ile geçinelim?" sorusu üzerinde durmak, keçiyi elden çıkararak köylüye bir başka geçim vasıtası bulmak lâzımdır. Bu soru, boş bir sual değildir. Keçinin bulunduğu her memleket köşesi gibi Tortum çevresi için de keçi, köylü ailesinin gelir kaynaklarından biridir ve Tortum ekonomisinde hatırı sayılır bir yeri vardır. Konu ile ilgili bir muharririn T.K.D. yayını içinde neşredilen bir broşürden öğrendiğimize göre etinin istihlâk vasıtası olması yanında Kıl'ının halk için bir yan-gelir kaynağı olmaktadır. Gerçekten Keçi kılından kasaba ve vilâyet merkezinde piyasası bulunan şu mânuller elde edilmektedir²⁹.

1 — Urgan: Başka yerlerin kendirin üarşılık olan ip nev'i;

2 — Çuval : Mahalli hububat ve kuru meyva nakliyatı için kullanılan ve adına hara denen çuval nev'i;

3 — Şal : Zığva ve Saka (ceket) için. Eskiden sadece çuha denirdi. Ceket biçiminde. Fakat bedeni sıkacak darlıktadır. Çeketin dimi denen desenleri vardır;

4 — Sergi : Yünden yapılan beyaz ve siyah zeminli cecimlere, keza yine yünden yapılan kilimler yanında yeri olan kıl kilim. (Bu mamûllerin ustaları ekseriya Yusufelin'den gelir ve muayyen mevsimlerde gurup halinde çalışırlar. Yeme ve içme işletene ait olmak üzere okka başına bir ücret alırlar. Tortum köylerini ziyaret ettiğimiz sırada yani 1963 de bu ücret 4-5 lira arasında idi. Şimdi iki misline çıkmıştır.)

Keçisi az olanlar keçi kıllarını, keçisi çok olanlara satmaktadırlar. 50 sene önceki ormanlı Tortum'un bugün ağaçsız kalması, sel yatağı olması, zaten bir avuç olan toprağının cevherini de Karadenize götürmesi yanında insan bu kıllar ve keçiler için (Olmaz olsunlar) diye kargış (beddua) yağıyor. Tortum T.K.D. acağa Tortum'un keçi belâsı için ne düşünüyor? Keçi kılından dokunan el ve ev eşyasının nev'i hakkında ne gibi, projelere

28) Bk. "Aziziye" Gazetesi, Erzurum : 12.6.1963

29) Bk: Ahmet Halil: Tortum Ekonomisi, 1966, T.K.D. Yayını, Sf. 6:

sahip? Bulgaristan ve Yugoslavya, Yunanistan ve Arjantinlerin gidip gelenlerin ellerinde getirdikleri kıl örmesi hediye çantalara ve torbalara yenilikler düşünülüyor mu? Bir taraftan keçileri yavaş yavaş azaltırken öbür taraftan zararsız sahalarda beslenecek keçilerin kıllarından yapılacak hediye eşya için Erzurumda bir satış ve sürüm kooperatifi açmak veya herhangi bir dükkânın bir köşesinde bu eşyayı gösteren bir cemekân buldurmak mümkün olmaz mı?

Görülüyor ki keçi deyip geçmemeli. Belâlı tarafları olduğu gibi faydalı kılınabilecek yönleri de var! Asıl mesele realist bir davranışla bu gibi mamullerin temin ettiği yan gelirin elde edileceği küçük sanatları, küçük sanayii, hatta ameliyeleri parçalanabilecek bazı endüstrileri marsellizme tâbi tutmağı düşünmekte toplanır.

— 8 —

T.K.D. NİN RESMÎ İDARE VE KÜLTÜR MÜESSESELERİLE İŞBİRLİĞİ YAPMASI

T.K.D., kuruluşundan itibaren Erzurum Üniversitesinin her iki Fakültesinin Erzurum Alt-Bölgesini kendisi için bir araştırma ve aksiyon sahası saymasını, elini her 13 Kazaya uzatmasını, bu arada Tarım Bakanlığının Meyve ve sebze istatistiklerinde Erzuruma, yalnız üç kazası — Tortum, İspir ve Oltu — dolayısıyla verilen meyveci ve sebze vasfını işlemlerini ısrarla istemiş, bu istek başta Prof. Lütfü Ülkümen ve iki Rektör (Prof. E. Hızalan, Prof. Osman Okyar) olduğu halde her zaman desteklenmiş, fakat 1967 ortasına kadar hiç bir müsbet ve fiili netice alnamamıştır. Bir taraftan da Erzurum Bölge Ziraat Müdürlüğünde bulunmuş olan değerli ziraatci Sayın S. Savcı'nın vazifesi Tarım Bakanlığı Merkez Teşkilâtına nakledilmesi ile Bakanlığın Rektörlükle teması temin olunmuştur. Erzurum Üniversitesince neşredilen 1967 faaliyet raporu bu hususta şu bilgiyi vermektedir :

— “Üniversitemizin Bakanlıkla yaptığı anlaşma ve işbirliği neticesinde Tortum, Oltu ve İspir ve Narman kazalarının muhtelif yerlerinde 22 örnek meyve bahçesi tesis edilmiştir. Bu bahçelerden beklenen neticelerin alınmasına kadar, meyveciliği geliştirilmiş yakın Erzincan'ın Ziraat Mektebinden 1600 elma, 200 şeftali, 3000 kaysı, 200 vişne, 150 kiraz, 150 erik fidanı olmak üzere 5600 fidan çevrede dağıtılmış bulunmaktadır...”³⁰.

30) Bk: Erzurum Atatürk Üniversitesi 1967 faaliyet Raporu: Bu rapor şehrin mahallî gazetelerinde de neşredilmiştir.

Rapor bu bilgiyi verdikten sonra bu İdare (Tarım Bakanlığı) ve kültür (Üniversite) işbirliğinin iki belirtisine de işaret etmektedir³¹:

1 — Geçimini meyvecilikle temin eden yerlerde, daha fazla istihsal ve daha kaliteli mahsul elde edebilmek için, araştırmalara inhisar eden yeni bilgilerin ışığı altında, bir meyve bahçesinin nasıl tesis edileceğini ve nasıl korunacağını göstermek,

2 — Monokültür (Tek Yönlü) ziraatin hâkim olduğu ve iklimi müsait bölgelere, Polikültür (çok yönlü) ziraatin girmesini sağlamak ve dolayısıyla halkın daha fazla ziraî kazanç elde etmesini temin etmek.

Bu gayeler için tesis edilen 22 fidanlığın sahası 200 Dekar olup Erzurum Alt-Bölgesinin meyveci çevresi olan beş kaza da şu şekilde dağılmıştır³²:

Kaza	Dekar
Tortum	40
Oltu	20
Narman	25
Şenkaya	15
İspir	100
	<hr/>
	200

Böylece kurulduğu 1962-1963 den beri T.K.D. nin güttüğü bir gelişme ve kalkınma yoluna İdare ve İlim Müesseseleri ilgi göstermiş, bir Kalkınma Derneği ile Resmî müesseseler arası işbirliğine küçük çapta bir nümune vermiştir.

T.K.D. nin resmî makamlarla Temasının neticelerinden bir kaçısı şunlardır:

1 — T.K.D. nin bir yazışma neticesinde Erzurum Üniversitesinden aldığı 192 sayılı ve 18-10-1967 tarihli cevapta şöyle deniyor: "Uzundere, Şenyurt, Konak köyleri ile merkezin Söğütlü mahallesinde toplamı 40 dekarı bulan örnek meyve bahçeleri tesis edilmiştir."

2 — Maarif Müdürlüğünden aldığımız 477 sayılı ve 18-10-1967 tarihli tezkereye göre: "Eski eserlerden kalan çeşitli bina duvarlarının, höyükle-

31 ve 32) Bk. A.g. Rapor Bu 22 Fidanlık beş kazaya şu suretle dağıtılmıştır: Tortum (Uzundere, Şenyurt, Konak, Söğütlü), Oltu (Yolboyu, Tuzla, İriağaç, Kaza Merkezi), Narman (Kaza Merkezi), Şenkaya (Akşar, Sindiren, Penek), İspir (Çamlıca, Göztepe, Künbettepe, Aliçli, Maden, Gaziler, Ulubet, Çiçekli, Norgak).

rin, kalelerin ve bunların içerisinde bulunan çeşitli eserlerin korunması hususunda gerekli tamim yapılmış, Tortum kale, Akçiğrek ve Dikyar'ın da bu köyler içerisinde bulunduğu bildirilmiştir."

3 — Tortumun esaslı dertlerinden olan sel'e ait şikâyetlerle ilgili ve Erzurum D.S.İ. nın 8. Bölge Müdürlüğüne atıfla verilen cevapta şöyle deniyor: "Tortum Merkez deresi, Çamlıdere Sokağı, Karyıka semti, Kale-dibi mahallesi, Söğütlü mahallesi, Bahçeli mahallesinin taşkın etüdları yapılmış ve DSİ. Gn. Md. lüğü Makamınca da tetkik ve tasdik bitmiş olup önümüzdeki 1963 de faaliyete başlanacaktır. Bu hususa ait programa 355,000 lira keşif ve 200,000 lira nakitle teklif edilen bütçe yetersizliğin sebebiyle ertelenen Tortum İlçe Merkezi ve Mahallelerinin taşkın korunma konusu 1968 yılı münferit su işleri programına teklif edilmiştir. Ayrıca bu sene acil olan yerlerde iş makinasiyle yapılacak kısımların korunması için 1967 yılı ek programına 50,000 lira keşif teklif edilmiş ve mezkûr yerlerdeki işler bitirilmiştir. Tortum çayının ilçe içerisinde geçen kısmında yakın bir gelecekte İlçe İmar plânında da görüleceği üzere Erzurum Artvin şosesi geçeceği için bu kısımların İmar ve İhyası Karayolları 12. Bölge Müdürlüğünü ilgilendirmektedir."

4 — I. Beş Yıl Plânı dışında —ki bu plândan Erzurum alt-bölgesi gibi küçük çevreleri de nasiblerini alamamışlardır— olmak üzere Ziraat Teşkilâtımızın normal vazifeleri icabı olarak 1966 dan beri ciddi tesirlerini göstermeğe çalışmaktadır. Bir taraftan bu teşkilât, öteyandan Tortum Ziraat Odası ve Tortumun yeni kavuştuğu dört Tarım Kredi Kooperatifi aralarında dava birliği temin ederek çevrenin meyve ve sebzeçiliğini geliştirmeğe başlamışlardır. Kazanın halk tarafından çok sevilen Ziraat Teknisyeni H. Sak, bir Erzurum gazetesinde bu işbirliğini anlatırken şu tarihî girişi yapıyor:

— "Kucağında mikroklimaların çam ağacından çeltiğine kadar yetiştirdiği Tortum Kazası senelerden buyana, sürüm nedir, ekim nedir, dikim nedir, gübreleme nedir görmemiş, atasından, dedesinden nasıl görmüşse, bugüne kadar öyle gelmiştir. Tesis ettiği meyvelikler fundalığı andırmakta, fidan aralıkları 1,5-2 metre yapılmakta, çiftlik gübresi yakacak olarak kullanılmakta, artanı da karınca kaderince toprağa atılmakta idi. Başta Ziraat Teşkilâtı olmak üzere, çeşitli teşkilâtların aralıksız çalışmaları, meyvelikleri funda manzarasından çıkarmış, sebzelikler tava usulüne çevriltilmiş, ve en önemlisi, gübre dâvasının üzerine eğilinmiş, çeşitli yollara başvurulmuştur...³³."

33) Bk: Halis Sak : Tortum'da zirai hamle, 1966, "Milletin Sesi", Erzurum, 3.4.1966.

Bu arada çıkan bürokratik güçlükler Erzurumdaki Yem Sanayii müessesesi ile Ziraî Donatım Kurumu'nun 70 km. ötedeki Tortuma elini uzatmasında görülmüş, Kaza Ziraat Odası'nın henüz yeni kurulmuş olması da bu güçlüğü artırmıştır. Mamaafih yukarıda işaret ettiğimiz işbirliği nihayet Z.D.K. ile Tarım Kredi Kooperatifleri arasında bir anlaşma neticesini vermiş bulunmaktadır: "Ziraî Donatım Kurumundan Uzundere kooperatifine satıcılık yetkisi alınmış, ilk olarak 11.650 Kg. amonyum sülfat gübresi alınmış, mahallinde tevzi edilirken bizzat tarafımdan gübre izahatı yapılmıştır. Yeni alınacak on ton gübre, ise, Pehlivanlı, Uncular ve Esendurak beldelerinde ki Tarım-Kredi Kooperatiflerine tevzi edilecektir. Gelecek seneler ise, gübre azot, fosfor ve potash olmak şartıyla, vaktinde çeşitli getirilecek, zamanında kullanılacaktır. Yapmış olduğumuz demonstrasyonlarımızda tesiri ile gelecek seneki sarfiyatımız yüz tona yaklaşık olacağı kanaatindeyiz...³⁴.

— 9 —

ÇİMENTO FABRİKASI'NA DAİR

T.K.D. İstanbul Merkezi Başkanlığına
İstanbul

18.8.1967
ERZURUM

Bir kaç gün evvel Tortum Kalkınma Derneği kongresini yaptık. Talebe Yurdu'nun tahakkuk etmesi için gereken tedbirleri aldık. Bir tarafta Çimento Fabrikasının Tortumda kurulması için teşebbüste bulunulmak üzere Devlet büyüklerine ve Erzurum Millet Vekilleri topluluğuna yazılar yazılmasını kararlaştırdık.

Bildiğiniz gibi 1960 dan çok evvel Aşkale, Hasankale ve Tortumda yapılan araştırma ve toprak tahlil işlemleri sonuçlanmış ve fabrikanın Tortumda yapılması kararlaştırılmıştı. Bu defa Ankarada Tortumun bahisdışı bırakıldığı haberi alınmış, Sanayi Bakanının B.M.M. ndeki bir beyanı da bunu doğrulamıştır.

Bunun üzerine teşkil edilen yeni bir heyet Ankaraya hareket ediyor. Başta Şubemiz Reisi olmak üzere üç kişilik bir İstanbul Heyetinin 25.8.1967 Ankarada bulunmasını ve Heyetimize iltihakını rica ederiz....

T.K.D. Umumi Başkanı a.
M. Mete Kızıloğlu

34) Aynı makale. Muharrir normal olarak bâyiliğın Kaza Ziraat Odası'nca yapılması gerektiğine işaret etmekte ve bunun için sarfedilen gayretlerin yakında neticeleceğini ummaktadır.

T.K.D. İstanbul Merkezi Reisliğine
İstanbul

12.8.1967
Erzurum

Erzurumda Kurulacağı mukarrar olan ve yıllardan beri çalışmaları devam etmekte bulunan Çimento Fabrikası Tortumda kurulmasının mahalli Toprak evsafının ve sosyal şartların durumları itibariyle uygun görüldüğü 1957 yılında tesbit edilmiştir.

Bu kerre yeniden ele alınarak bu yıl temelinin atılması katileşmiş olan bu fabrikanın Aşkalede yapılacağı Sanayi Bakanı tarafından Meclis gurubunda ifade edilmiştir. Bu durum biz Tortumluları son derece üzümüştür. Kazamızın arazisi dağlık ve ziraata elverişsiz olduğundan Devletce kısmen fedakârlığı gerektirilmesi sebebiyle 50.000 bin nüfuslu kaza halkımıza Cumhuriyet Hükümetinin tek bir armağan ve maişet kapısı olarak bu fabrikanın Tortumda kurulması hususunda.... Kongremiz kararını destekleyici teşebbüslerinizi bekleriz.

T.K.D. Kongre Başkanı
Enver Atalay

T.K.D. İstanbul Merkezi Başkanlığına
İstanbul

4.10.1967

Gösterdiğiniz lüzum üzerine 10 yıllık hikâye konusu Çimento Fabrikasının Tortumda kurulması hakkında Prof. Orhan Tuna ile Prof. Fındıkoğlu'nun hazırladıkları Raporu Sayın Bakan Mehmet Turgut Beye taktim ettik. Evvelce de Erzurumdan gelen Heyetin bahis mevzu ettiği davamız hakkında bir hayli dertleştik. Anlaşıldığına göre Tortum projesi çok zaman önce 100,000 ton üzerine hesap edilmiş. Şimdi bu mikdar iktisadî sayılmıyor. Erzurum için 400,000 Ton esas kabul edilmiştir. Ham madde kuruluşta ana faktör olduğunu, bu durumda şimdi kabul edilen sahanın tatmin edici bulunduğu teknik olarak tevezzuh ettiği...

Saygılarla.

T.K.D. Ankara Merkezi Başkan
Turgut Ergün

— 10 —

TALEBE YURDU HAKKINDA

T.K.D. Umumi Başkanlığına
Erzurum

1 — T.K.D. Umumî Merkezin bir müracaatına Erzurum Vilâyeti elile M.E.B. nin verdiği 4554 N.h ve 6.3.968 tarihli cevap'ta (İkinci plân başlangıcında, yani devresinde 1968 de talebin karşılanacağı) bildirilmektedir. Bu ise yem borusundan başka bir şey olmayıp bütün taleplere verilen klişe bir cevaptır. Takipedilmesi gerekir.

2 — Ankara heyeti ümit vermeyen temaslar neticesinde 1968 Maarif yardımından en az 50.000 lira istemeğe, fakat bunun için Yurt işini yerinde gören ve vaitde bulunan Bakan nezdinde Mebus ve Senatörlerin çok tesirli tazyiklerde bulunmaları gerekir. Mayıs başında yardım dağıtımına başlanacaktır.

3 — Şubemiz, ayrıca Evkaf Genel Müdürü nezdinde de bir müracaata lüzum görüyor.. Tezkere ilişiktir. Bu yolun en çıkar yol olduğu söyleniyor. Şu kadarki arsa Evkafa devredilsin. Bunda bir mahzur olmasa gerek. Bu tezkereyi imzalayıp değerli Senatörümüz Dr. Somonoğlu'na göndermenizi, ısrarla alâkasının istenmesi ve onun şahsi müracaatı ile takibini uygun görüyoruz. Gerekirse Milletvekillerimiz Cevat Önder'le Turhan Bilgin'den de tavassut rica edilir.

4 — T.K.D. Umumî Merkezin bir müracaatına Erzurum Vilâyeti elile M.E.B. nin verdiği 4554 N.h ve 6.3.968 tarihli cevap'ta (İkinci plân devresinde — yani 1968-1972 arasında talebin karşılanmasına çalışılacaktır) denmektedir. Bu ise yem borusundan başka bir şey olmayıp bütün taleplere verilen klişe bir cevaptır (Bu durumda size gelen haber temelsiz görünüyor.)

5 — Ankara heyeti ümit vermeyen temaslar neticesinde 1968 Maarif yardımından en az 50.000 lira istemeğe, fakat bunun için Yurt işini yerinde gören Maarif Bakanı nezdinde Mebus ve Senatörlerin çok tesirli tazyiklerde bulunmaları gerektir. Mayıs başında dağıtımına başlanacaktır. (Yalnız bütün Erzurum Milletvekilleri değil, bir ikisi bu işe seferber edilmeli. Zira 13 kazanın her birinin dileği vardır. Durum naziktir. Nitekim çimento işinde de güçlük vardı.)

6 — M.E.B. Ortaöğretim Genel Müdürlüğü Plânlama Şubesi elden gelen alâkayı göstereceğini va'detti. Ankaraya gidecek ve işi soruşturacak hemşerilere salık veriyoruz.

Selâmlar ve muvaffakiyet temennileri.

T.K.D. İstanbul
Şubesi Umumî Kâtibi
Necip Yağmurdereli

Tortum Kalkınma Derneği
Umumî Merkez Riyasetine
ERZURUM

Şubemizce seçilen üç kişilik bir heyet (Senatör Dr. Somunoğlu, Yüksek Ziraat Mühendisi M. Kiroğlu ve Prof. Fındıkoğlu) bütün yardımların toplandığı Maliye Vekâletinde 16.4.1968 salı günü Bakan Bilgehan'la görüşmüşlerdir. Görüşme neticesinde taleplerin karşılanması bahsinde Maliye'nin bir alakası olmadığı anlaşılmış, toplam meblâğda 5 milyon M. E. Bakanlığına devredileceği bildirilmiştir. Bununla beraber ilişik müracaatımızı müsait bir havale yazısı ile M.E. Bakanlıına aktarılacağını ilâve etmiştir.

Bundan sonra heyet M.E.B. ndaki ilgili daire ile temasa geçmiş, şu neticelere varılmıştır:

1 — Maliye'de toplanan yardım parasından Maarif Lisesi hakkında henüz bir bilgi yoktur.

2 — Hissenin 5 milyon kadar olduğu doğrudur.

3 — Lâkin bu meblâğ bütün Türkiye Derneklerine dağıtılacaktır

4 — Sadece Erzurum Vilâyeti içinde ilişik listedeki talepler vardır. 15 den fazla yardım talebi vardır. Derneği'mize düşecek miktarın 1000 L. dan fazla olacağı zannedilemez.

Durumu bildirir, Milletvekili ve Senatörlerimizi hareket davet etmenizi, temeli atılmış, plâni hazır Talebe Pansiyonu ile yakından ilgilenmelerinin teminini rica ederiz.

17.4.1968

T.K.D. İstanbul Şubesi
Umumî Kâtibi
Necip Yağmurdereli

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE MÜRACAAT

Vakıflar Genel Müdürlüğüne
ANKARA

Doğu'nun serhat vilâyetine karşı her zaman gösterdiğiniz sevgi ve ilgiden cesaret alarak Erzurum'un en mahrimeyitli çevresi olan Tortum Kaza Merkezinde teşebbüs ettiğiniz çok hayırlı bir tesis hakkında önce bilgi vermek istiyoruz.

Derneğimiz dört sene önce 67 köye sahip Tortum'un 45 ilkokulu mezunlarından liyakatli olanları ortaöğretim nimetinden mahrum bırakmak için kazanın ortaokuluna girecek köy çocukları için bir Talebe Yurdu teşebbüsüne girişmişti. İlk safhada 100.000 liralık bir piyango tertip edilmiş, bundan yalnız 30.000 elde edilebilmiş, bununla Tortum Ortamektebine bitişik elverişli bir arsa alınmış, nihayet geçen sene birkaç —ve son— kaynaktan elde edilen yardımla, usulüne göre çizilmiş plân gereğince temel atılmıştır.

Şimdi bu temel yalnız 10-15 santim kadar yükselmiş, kaynaksızlıktan dolayı inşaat mevsiminin gelmesine rağmen işbu teşebbüs yüzüstü kalmıştır.

Tortum Kalkınma Derneği Merkez (Erzurum) ve şubeleri (Ankara-İstanbul ve Tortum) İdare Heyetleri temsilcilerinin aldıkları karar gereğince gerek arsanın, gerek temel inşaatın bütün hakları ile Sayın Genel Müdürlüğüne devri suretile İdarenizce bir (Tortum Vakıf Talebe Yurdu) inşası hususunu teklif etmek istiyoruz. Muhtelif çarelere başvuran Dernek, en emin uygun ve hayırlı şeklin bu teklifimizde ve bunun kıymetli millî müessesemizce gözönüne alınmasında görmekteyiz. Aksitakdirde beş yıldan beri Derneğin ve 67 Köy halkının arzusu gerçekleşemeyecektir.

Teklifimiz Sayın İdarenizce uygun ve müzakereye şayan görüldüğü takdirde bir İdareniz mensubunun Erzurum Merkezi ile temasını rica ederiz. Erzurum'a 70 Km. uzaklıkta, güzel ve yeşil tabiata sahip Tortum'un köy çocuklarına terbiye ve öğretim imkânının, geçmişte ve bugün hayırlı tesisler kurma gibi millî hizmetler ifa eden İdarenizce bahşedilmesini rica ederiz.

Teşekkürler ve hürmetlerimizle,

Tortum Kalkınma Derneği
 Erzurum Umumî Merkez Reisi
 Talât Özkan

Vakıflar Genel Müdürlüğüne
ANKARA

10.5.1969

Gerek Tortum Kalkınma Derneği Erzurum Umumi Merkezince, gerek Şubemizce vaki müracaatlar hususunda Tortumda bir Ortaokul Talebe yurdunun Vakıflarca yapılması imkânsızlığı, buna karşılık 1969 Bütçesinde 25.000 lira yardım yapılabileceği üzerinde anlaşma olmuştur.

Bu defa Derneğimizin Ankara Şubesi Reisi Turgut Ergün Beve (Nakdi yardımın da mümkün görülmediği, Fakat Erzurumdaki Vakıflar yurduna Tortum köylerinden 30 kadar ortaokul talebesi için bir kontenjan ayrılacağı) bildirilmiş, hemşerimiz de bu hususu bize tebliğ eylemiş bulunuyor.

Bu defa toplanan idare heyeti nakdi yardımın imkânsızlığı, bekleşiminin ümit kırıcılığı üzerinde durmuş ise de 30 talebe kontenjanı düşüncesi ile yine de ilginizin belirlediğine vukuf hasıl etmiş, ancak bu hususun (Erzurum Vakıf Yurdu Müdürlüğünü) ne bildirilmesini, bize de lütfen bir yazılı tebliğin yapılmasını ricaya karar vermiştir.

Alakanızın devamı ricası ile teşekkür ve selâmlar.

Tortum Kalkınma Derneği
Umumi Kâtibi
(Nesip Yağmurdereli)

*

**

İşte bir "Kalkınma Derneği" nin yazma ve yazışma macerasının birkaç vesikası! Cemaat-Devlet ilişkileri ve yahut bu gibi Derneklerin Statüleri üzerinde düşünen ilim adamları gerek bu malzemeyi gerek diğerlerini şu veya bu şekilde değerlendirebilirler.

Size 1919 Erzurum Kongresinin 1969 a düşen 50. yılı münasebetile Serhat Beldesinin küçük bir kasabasında denenen bir Cemaat Kalkınması tecrübesini anlatmış oluyorum. Kavuşulması gerek hedeflere nisbetle T.K.D. nin beş yıllık hayatında elde ettiği neticeler belki tatmin edici görünmez. Temenni edelim ki Türk Devletini yeniden Kuran bir Kongre'nin ikinci 50. yılının başlangıcından sonra T.K.D. müsbet neticelere kavuşsun!

Ancak beklenen müsbet neticeler, güdülen sosyal ve iktisadi işler için memleketin dört köşesinde, kentinde ve köyünde, kurulan bu gibi "Dernek" ve "Cemiyet" lerin bir iş görebilmeleri için bazı engelleri, gözönüne almak, izaleleri için çareler düşünmek gerekiyor. Bunlara kısaca işaret etmek hem konumuz olan bir küçük Doğu kasabası için, hem de benzer Dernek ve Cemiyet'lerin Devlet ve Hkmet makamları ile vaki münasebetleri için faydalı olacaktır.

1 — Maddi ve mali vasıtaların yokluğu :

Bilhassa ülkenin gelişmemiş bölgeleri bahsi konusu olurken bu engel her Dernekinin belini bkmektedir. Bir Doğu Vilyetimizin "en fakir, en yoksul, tabiat şartları en elverişsiz kazası" diye vasıflandırılan bir Kazası için kurulan bir Kalkındırma Derneği'nin karşılaşacağı güçlüğü anlamak çok kolaydır. Meselâ zorlukla temin edilmiş bir arsa üzerinde 67 köyünün orta öğretime devam edecek beş on çocuğu için kaza merkezinde bir barınak temini işi üzerinde duralım. T.K.D. bir piyanko tertip etmiş, bletler daha ziyade gelişmiş bölgelerde alaka görmüş. Elde edilen para ile sahası kıt Kaza merkezinde elverişli bir arsa üzerinde plânı yaptırılmış Talebe Yurdu'nun temeli dahi resmi zatların katılması ile atılmış. Fakat köylü ana babaların —daha çok köylü anaların— ve yavrularının siddetli isteklerine rağmen temeller  senedir, hiç değilse birinci katı yükseltecek himmeti bekliyor. Atılmış temellerin önünden 67 köyünün halini gelüp geçmekte ve durumu görmekte. Ayrıca Kazadan geçen Devlet ve Hkmet mensupları da durumu müşahede etmekte, içlerinden bazıları "Ankaraya döner dönmez tahsisatı gnderteceğim" gibilerden vadeler yapmakta. Fakat hareket yok. Mebuslara ve senatörlere yazılıyor ise de yazılara cevap yok. Tortum köylerinde tamir veya inşa edilen *Cami*lere halkın gösterdiği alakanın birazının olsun bu talebe Yurdu'na yönelmesini düşünen Dernekeiler arasına karamsarlığa düşüyorlar. Fakat bir Muhtarın sözü onları ruh selametine kavuşturmuştur: — "Cami yaptırma bizim işimiz, mektep ve Yurt Devletin!" Halk akliseliminin sosyal şartlara uygun olan bu sözü dikkatimizi zaruri olarak Halk-Devlet beraberliğine sevk etmektedir.

2 — Boğucu ve durdurucu bir merkezietcilik :

Halk-Devlet birliğinin başladığı, felsefesinden çok bahsedildiği şu son zamanlarda, mahalli Hkmet makam ve Daireleri Dernekle Devlet arasında vasıtalık yapmağa başlıyor. Esasen ötedenberi mevcut olan merkezietcilik, 1958-1960 dan sonra daha da arttı. Dernekler, mahalli

resimî makamlarla temaslarında şu cevabı alıyorlar: — “Merkeze yazdık, cevap bekliyoruz.” Bu bekleyişten ilgili resmi daire mütesir değildir Dernek Temsilcilerini güleç yüzle karşılarlar. Lâkin Dernekçileri bunun kadar usandıran, yıldırın bir hal tasarlanamaz. O kadar ki Erzurumda 1906 sıralarında gizli bir Cemiyet Şubesi kurarak Paris’teki “*Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet*” teşekkülünün düşüncelerini yayan Hüseyin Tosun Beyi hatırlamamak imkânsız. Vaktiyle Bağdad’ın mahalli gelirin, mahallin işlerine sarfetmek için Babîâlî ile mücadele ve, nihayet, istifa eden Midhat Paşanın Bağdad Valiliğini düşünmemek mümkün mi, Bir Vali, bir Kaymakam Derneğin herhangi bir işine ilgi gösteriyor, imkânlar arıyor. Fakat eski İstanbul’un yerine geçen Ankara’da bir Devlet daire-sinin bir masasına oturmuş bir müdür, bir muavin ve belki de bir mü-meyyiz, sizin şifahi veya yazılı bir müracaatinizi, başka âlemden işi-dilen ve bildirilen bir şey gibi karşılıyor!! Siz bir Dernekçi olarak, mahal-lın Hükümet mensubu da meselenize alaka gösteren biri sıfatıyla “mer-kez” deki bu “masa” dan bir kaç satırlık yazı bekliyorsunuz. Derken gü-nün birinde beklenen cevap geliyor:

- Kalkınma yılı bitmek üzere olduğu için gelecek yıla devredilmiştir...
- Müracaatiniz not edilmiştir...
- Gelecek ... yılında ele alınması ihtimali vardır...

Bu arada başka memleket köşelerindeki, bilhassa gelişmiş bölgelerin benzer Dernek işlerinin nisbeten tıkrında yürümesi haberlerini alan Der-nekçilerin ruh halini tasavvur etmek herhalde güç olmayacaktır.

3 — Parlemanter alakasızlığı :

Bu arada memleketin gelişmiş köşelerine ait Derneklerin nisbeten muvaffak olanlarına ait gazete, ajans haberleri Doğu’daki Kalkınma ve Kalkındırma Dernekciliğini çok kara ve dumanlı bir karamsarlığa itiyor. Bunun sebebi Kabinelerde, B.M.M.’in icra mevkilerinde gelişmiş böl-ge parlamenterlerine yer verilmemesi, yahut bu gibi temsilcilerin “nüfuz” ve “icra” yerlerini elde etmek gayret ve savaşının yeterli bulunmaması olabilir. T.K.D. üyelerinden birinin Ankara’da Plânlam aîşleri ile alakalı bir masa başında oturan memurdan “Sizin bu işiniz hakkında ilk defa bilgi ediniyorum. Şimdiye kadar hiç bir mebusunuz, temsilciniz gelip bizlerle görüşmedi. Halbuki başka Vilâyetlerinilh.” Sözü’n kısası boğucu, bürokratik ve durdurucu bir merkezietçiliğin zararlarını artı-ran Bu Cemaat Kalkınmaları ve Devlet-Halk İşbirlikleri bakımından he-

ves ve şevk kırıcı da olmaktadır. Merkeziyetçiliğın sebep olduğu hareketsizlik, ancak büyük seçimlerde halk yığınlarının kendileriyle yakından alakalanan şahsiyetleri seçmeleri, dört yıl boyunca da seçilenleri daimi kontrol ve bir nevi imtihan karşısında bulundurmaları ile mümkün olabilir.

4 — Kalkınma Dernekleri Statüsü :

1960 dan bu yana Kalkınma, Kalkındırma, Yükseltme ...gibi adlarla Halk-Devlet işbirliğine vasıta olan Dernekler, bilindiğı gibi, Cemiyetler Kanununa göre vücade getirilen teşekküllerdir. Bunlar, siyasî buhran devirleri müstesna, hiç bir idari, mali kontrole ve teftişe tâbi değildirlir. Ortaya attıkları talep ve tekliflerin resmi makamları ilzam eden hiç bir vasfı yoktur. Bu bakımdan aceba alelâde Cemiyet'ler ve Derneklerinkinden başka bir statü ile techiz edilemezler mi? Vilâyet ve Belediye Meclislerine istişarı olarak bir temsilci ile katılma, Cemaat Kalkınması adına vaki taleplerinin idari kademelerce ve hatta Devlet Merkezinin ilgili makamlarınca, meselâ D.P.T. nea gözönüne alma, bazı Bakanlıklarca dağıtılan Dernek yardımlarında öncelik hakkına sahip olma ...gibi hususlar en önde akla gelen noktalardır. Sözüün kısası bu nevi Derneklere resmi makamlar eski bir ifade ile "havale-i sm'i itibar" etmelerini gerekli kılan bir statü ile diğer teşekküllerden ayrı bir Dernek kategorisi sayılmaları herhalde faydalı olacaktır. Bu suretle Kalkınma Derneklerinin başlarında ve idarelerinde bulunan fert ve heyetler, kendilerine tanım kıymet ve itibardan ötürü hasbî ve fahrî çalışma esasına dayanan kalkınma gayretlerini artırabilirler. Hususi bir statünün maddeleri arasına, benzer Derneklerin muntazam bir teftişe tâbi tutulmaları da, faydalanacakları hak ve imtiyazlara ne nisbette lâıyk olduklarını âmme nazarında tanıtmış olacaktır.

Bundan başka gerek bu nevi Dernekler tarafından vaki içtimai ve iktisadî karardaki istek ve talepler için, gerek resmî makamlarca ve D.P.T. nea lüzum görülen hususlarda Derneklerden ilmi raporlar ve projeler istenebilir. Merkezdeki resmi makamlar ve onların bölge ve çevrelere gönderecekleri inceleme heyetlerinden ziyade bir Vilâyetin, bir Kazanın veya bir köyün herhangi bir hususu için yerindeki Kalkınma Derneğinin mahalli bilgilere göre hazırlıyacağı veya ehline hazırlatacağı raporlar, daha ziyade itibar görmeğe lâıyktır. Zira herhangi bir Dernek dâvası, kendine mahsus müşahhas bir realiteye sahiptir, onu ancak içindékiler anlar ve tanırlar. Mahiyeti itibarile mücerret olan "*ilim*, unvanıyatla meşguldür, daha ziyade temaşacıdır, sosyal realitelere uzak-

dan bakarlar. Halbuki bu realiteler, büyük *Rönesans* feylesofu *Bacon*'un dediği gibi ancak içinde yaşamak, "her ağacı ve her taşdibini yakından incelenmesiyle bilinebilir". Dernekler, dertlerini bildikleri çevrelerin nabzını daha iyi yokliyacaktırlar. Resmi makamların bunlara itibar ederek rapor ve proje istemeleri, Devlet ve Halk işbirliğinin ön şartlarından biri sayılmalıdır.

5 — İdarecilerin ilgisi :

İdarecileri Kalkınma Dernekleriyle samimi olarak ilgilenmeleri Kalkınma Derneklerinin elde edecekleri muvaffakiyetlerin en büyük teminatıdır. Bizim T.K.D. tecrübesi esnasında edindiğimiz intiba'lara göre İdareciler etrafında şöyle bir tipoloji yapılabilir:

a) İdare mevkiini geçici sayanlar :

Bu zümreye girenler felsefe dili ile *Hedonist*, değerli edibimiz Refik Halid'in ismi ile *Yangeldist* idarecilerdir. Dernekçilerin dilek ve istekleri karşısında yalnız üst veya alt makam ve masa'lara havale ve devretmekten başka bir endişe gütmeler;

b) Derneklerin kaygılarına alaka gösterenler :

Merkeziyetçilik bu gibilerin ellerini kollarına bağlamıştır. Müracaatları Dernekçiler gibi beklerler. İçlerinden pek azı, Ankara seyahati yaparken resmi işler yanında Dernek işlerini de ilgili makamlara sormak zahmetini ihtiyar ederler. Mamafih sık sık vaki olan Vali ve Kaymakam değişmeleri yeni gelenlerin intibak devresini uzatır. Resmi idarenin Valiler ve Kaymakamların şahısları dışında çizilmiş bir umumî programı da yoktur.

c) Siyasî görüş güdenler :

Son zamanlarda bazı Erzurum Gazeteleri idare âmirlerinin, bilhassa Kaymakam kademesinde bulunanların gizli veya belli siyasî görüşlerinden şikâyet etmişlerdir. Bu gibi şayiaların hakikat derecesini bilemediğimiz için bir hüküm verilemez. Kaymakamlığın çoğu zaman belli bir akademik müesseseyi bitirmiş gençlerle alakası, bu müessesede *Cemaat Kalkınması ve bu gaye için kurulmuş Derneklerle samimi alakadarlık* hususunda ayrı bir terbiye ve öğretim zihniyetinin telkinine ihtiyac hisset-

tirmektedir³². Bundan başka umumiyetle idarecilerin resmi hüviyetten ayrı lider ve rehber rolünü ifa eden idealist tarafları vardır ve bulunmalıdır da. Hısusile gelişmemiş çevrelerde otorite temsilcilerinin bu ikinci hüviyeti çok daha mühimdir. Bir gün çevreden ayrıldıkları zaman arkalarında adlarını aksiyonlarının izlerini bırakmış olacaklardır. Bu bakımdan Kalkınma Derneklerinin örnek idareci zümresine ayrı bir sevgi beslemeleri, yerlerine gelecek idarecilere klavuzluk ve ümmunelik de yapacaktır.

Hülasa konuşmamızın asıl saiki olan “Erzurum Kongresinin 50. yılı ve bir Erzurum Kazasının Kalkınma Derneğinin beş yıllık hayatı” anlatılmış bulunuyor. Adı geçen *Kongre*’nin ikinci 50 yılının başlangıcında gerek zikri geçen Kaza Derneği, gerek Erzurum Vilâyet ünitesinin diğer kazalarında kurulmuş ve kurulacak Kalkınma Derneklerinin Erzurum merkezindeki Federasyonu veya Birliği, ülke (yani D.P.T.) ve Bölge (yani I. ve İ.B.B.P.) organizasyonlarına büyük ve faydalı hizmetlerde bulunacaktır.

32) Bahis mevzuu akademik müesseseye — yani S.B.F. ne — bağlı “İskân ve Şehircilik Enstitüsü” T.K. etrafında gereken aydınlatma vazifesini muvaffakiyetle ifa etmektedir. Bir Doğu Kazasının Dernekeçiliği vesilesile bu hususa şükranla işâret etmek isteriz.

